

Kierownik: Zast. Prof. Dr med., Mgr fil. Tadeusz Dzierzycraj Rogalski

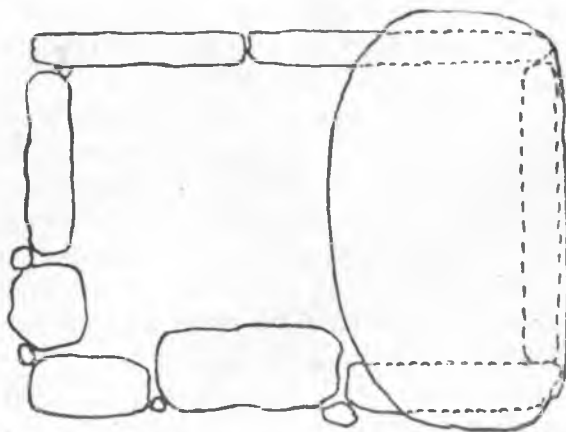
*) Opracowane przeze mnie w Zakładzie Antropologii Wydziału Lekarskiego Akademii Medycznej w Lublinie szczątki człowieka z Poniatówki zostały w 1948 r. dostarczone do Zakładu Antropologii Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego Uniwersytetu M. C. S. i powierzone mi przez ówczesnego Kierownika tego Zakładu Prof Dr-a Jana Mydlarskiego, za co składam Mu serdeczne podziękowanie.

historycznej Uniwersytetu Warszawskiego, skąd wydelegowano na miejsce asystentkę Dr Zofię Podkowińską, która opracowała znalezisko pod względem prehistorycznym. *)

Fot. nr 1. Grób skrzynkowy z Poniatówki
(wg. Z. Podkowińskiej).

Phot. 1. Box-grave from Poniatówka
(after Z. Podkowińska).

Rys. nr 1. Plan grobu (wg. Z. Podkowińskiej).

Fig. 1. Plan of the grave (after Z. Podkowińska).

*) Dane dotyczące samego grobu zostały zaczerpnięte z pracy Z. Podkowińskiej — p. t. Grób skrzynkowy neolityczny w Poniatówce, pow. chełmski — (Rocznik Muzeum Archeologicznego T. N. W. „Światowit“, t. XVI, Warszawa, 1936), oraz ustnych informacji dostarczonych przez K. Janczykowskiego.

Odsłonięta skrzynia grobowa (fot. nr 1) składała się z siedmiu płyt kamiennych, wpuszczonych wraz z głazami stanowiącymi jej pokrywę, w marglisty grunt zbocza.

Była ona zbudowana bardzo starannie z czterech płyt piaskowca sarmackiego i trzech narzutowych głazów granitowych. Szpary grobu uszczelniono gliną i ociosanymi klinami z miejscowego margla kredowego (rys. nr 1).

W grobie tym, (którego oś podłużna miała kierunek północ — południe), leżał szkielet ludzki, najprawdopodobniej w pozycji skurczonej, z głową zwróconą ku północy. Obok głowy na płaskim żarnie stała niewielka zdobiona czarka, zaś w marglu stanowiącym dno grobu znaleziono siekierkę kamienną. Prócz tego w nogach szkieletu stały dwa naczynia, z których ocalały jedynie małe fragmenty. Poza tym miały tam znajdować się bliżej nieokreślone zęby zwierzęce.

P o d k o w i ń s k a określa to znalezisko jako grób megalityczny, odpowiadający młodszemu grobowi skrzynkowemu, należącemu do kultury amfor kulistych (neolit). — Na podstawie inwentarza grobu stwierdza ona, iż grób z Poniatówki ujawnia ścisłą łączność z grupą grobów megalitycznych północno zachodniej Polski, a jednocześnie z grobami skrzynkowymi Podola i Wołynia, co świadczy o tym, iż województwo lubelskie przedstawiało teren krzyżowania się różnych wpływów kulturowych.

Grób ten umieszczony w całości w muzeum w Chełmie został zagrabiony i wywieziony w okresie okupacji przez Niemców. Część inwentarza, między innymi i nieopracowany dotąd szkielet ocalał dzięki ukryciu go przez K. J a n c z y k o w s k i e g o, nauczyciela z Chełma.

Szkielet ten składa się z czterdziestu fragmentów i kości, oznaczonych przeze mnie numerami od 1 do 40. Są one w znacznym stopniu sfozylizowane, t. j. przepojone solami wapiennymi znajdującymi się w tamtejszej glebie. Sole te osadzały się w kościach w ciągu tysiącleci, co z jednej strony przyczyniło się do ich utrwalenia, z drugiej — zniekształciło częściowo powierzchnię niektórych części i wpłynęło na znaczną zmianę ich wagi w kierunku jej zwiększenia.

Ze względu na dość wyjątkową budowę kości osobnika znalezionego w grobie, pomiary dotyczące go zestawilem z obszernym materiałem porównawczym.

K O Ś C I E C

K o ś c i g ł o w y

Z kości głowy zachowała się tylko lewa część kaloty (dachu czaszki), złożona z lewej kości ciemieniowej, ułamka prawej kości ciemieniowej, kości czołowej i połączona z kalotą lewa kość skroniowa, uszkodzona

w swych dolnych partiach, oraz luźne fragmenty prawej kości skroniowej, kawałek prawej kości ciemieniowej, mały fragment prawej kości szczęki górnej z wyrostkiem zębodołowym w którym tkwią trzy zęby, fragment szczęki dolnej wraz z kompletem zębów prawej strony i luźne dwa lewe zęby trzonowe.

Szczegółowa analiza tych kości przedstawia się następująco:

Kości ciemieniowe (*ossa parietalia*)

(prawa — nr 1,2)

Jest to trójkątny kawałek kąta przedniego, czołowego (*angulus frontalis*), złączony za pomocą wyraźnych szwów z lewą kością ciemieniową na przestrzeni ok. 2,5 cm i z kością czołową na przestrzeni ok. 6,5 cm (nr 1), oraz nie łączący się z nim luźny, obtłuczony ułamek środkowej części tej kości z fragmentem brzegu czołowego (*margo frontalis*), dość gładki po stronie zewnętrznej, z wyraźnymi na stronie wewnętrznej łękami mózgowymi (*juga cerebralia*) i wyciskami palczastymi (*impressiones digitatae*), oraz rowkami tętnicy oponowej środkowej (*sulci pro arteria meningeae media*).

(lewa — nr 3)

Jest to prawie cała, dobrze zachowana kość, połączona za pomocą wyraźnego szwu wieńcowego (*sutura coronaria*) z kością czołową, szwu łuskowego (*sutura squamosa*) z lewą kością skroniową i szwu strzałkowego (*sutura sagittalis*) z wyżej opisanym kawałkiem trójkąta czołowego prawej kości ciemieniowej. Dalszej części tej kości od strony brzegu strzałkowego (*margo sagittalis*) brak, i jest on uszkodzony, aż do brzegu potylicznego. Brzeg potyliczny (*margo occipitalis*) jest zachowany, posiada wyraźne ząbkowanie i przechodzi brzegiem sutkowym w połączenie z lewą kością skroniową. Powierzchnia zewnętrzna tej kości jest złuszczona, tak że linie skroniowe (*lineae temporales*) nie są widoczne.

Guz ciemieniowy (*tuber parietale*) bardzo wyraźny.

Powierzchnia wewnętrzna, (podobnie jak fragment prawej), posiada wyraźne wgłębienia dla ziarn pajęczynówki (*granulationes arachnoideae s. Pacchioni*), oraz łęki mózgowe, wyciski palczaste jak i rowki tętnicze, przebiegające w sposób typowy i wyraźny na zachowanej wewnętrznej powierzchni kaloty.

Kość czołowa (*os frontale*)

(nr 4)

Najciekawiej z zachowanych kości głowy przedstawia się kość czołowa (*os frontale*). Ona też przetrwała w najlepszym stanie.

Łuska tej kości (*squama ossis frontalis*) jest dość znacznie pochylona ku tyłowi, posiada powierzchnię zewnętrzną złuszczoną i zakończona

jest wyraźnym brzegiem wieńcowym (*margo coronarius*), tworzącym z kośćmi ciemieniowymi szew wieńcowy. Na łusce widzimy dwa wybitnie zaznaczające się guzy czołowe (*tubera frontalia*). Poniżej guzów widać biegnące wzdłuż całej kości znaczne wklęsnięcie, t. zw. *fossa supratoralis* — Schwalbe, które jeszcze bardziej uwypukla wybitne łuki brwiowe (*arcus superciliares*).

Fot. nr 2. Ukształtowanie części nadoczodołowej kości czołowej u czaszki neolitycznej z Poniatówki *).

Phot. 2. Shape of the supraorbital portion of the frontal bone in a neolithic skull from Poniatówka.

Łuki te są zaznaczone bardzo silnie i to nie tylko w częściach przyśrodkowych, lecz również i bocznych, a co ważniejsze, że nad nosem nie tworzą żadnego zakłęsnięcia, tylko w *pars glabellaris* opuszczają się nieco w dół, tworząc nieprzerwany wał. Można by więc nazwać je zgrubieniem albo wałem nadoczodołowym (*torus supraorbitalis* — Schwalbe). Jedynie w miejscu wcięcia nadoczodołowego (*incisura supraorbitalis*) zgrubienie to jest nieznacznie zmniejszone płaskim rowkiem odchodzącym w kierunku skośno-bocznym.

*) Wszystkie zdjęcia do niniejszej pracy zostały wykonane przez inż. Stanisława Makowieckiego.

Natomiast zwykle zupełnie wysmukły i cienki wyrostek jarzmowy (*processus zygomaticus*) posiada tutaj kształt maczugowaty i stanowi zupełnie wyraźnie dalszy ciąg zgrubienia.

Tego rodzaju stosunki morfologiczne raczej rzadko występują u człowieka współczesnego, a są jak wiadomo cechą charakterystyczną dla człowieka neandertalskiego. Z tego też względu zdecydowałem się zestawić szczegółowe pomiary kości czołowej, z pomiarami podanymi przez K. Stołyhwę przy okazji opisu czaszki wczesnohistorycznej z Nowosiółki, która wykazuje podobne neandertaloidalne cechy.

Fot. nr 3. Wał nadoczodołowy u czaszki wczesnohistorycznej z Nowosiółki (wg. K. Stołyhwy).

Phot. 3. Supraorbital torus in an early — historic skull from Nowosiółka (after K. Stołyhwo).

I tak ciekawie przedstawia się zestawienie grubości łuków nadoczodołowych podane przez K. Stołyhwę dla czaszek neandertalskich (materiały Schwalbego i Gorjanowicz-Krambergera) i czaszki z Nowosiółki, oraz dla opisywanej czaszki z Poniatówki.

Fotografie nr 2 i 3 wykazują podobieństwo łuków brwiowych u obu czaszek.

Fot. nr 4. Czaszka z Nowosiółki w *norma lateralis* (wg. K. Stołyhwo).
 Phot. 4. Skull from Nowosiółka: *norma lateralis* (aft. K. Stołyhwo).

TABELA I.

Grubość łuków nadoczołowych
 (wg. K. Stołyhwo).

The thickness of the superciliary arches (after K. Stołyhwo).

	krawędź medialna medial margin	najcieńsze miejsce thinnest place	krawędź lateralna lateral margin
Neandertalec (odlew gipsowy)			
str. prawa	20 mm	12 mm	12 mm
str. lewa	20 „	13 „	13 „
Krapina „C”	13,8 „	9,5 „	12,1 „
Krapina „D”	11,3 „	9,3 „	11,5 „
Nowosiółka (K. Stołyhwo)			
str. prawa	16 „	8 „	9 „
str. lewa	16 „	7 „	10 „
Poniatówka (T. Dzierżykraj Rogalski)			
str. prawa	18 „	7 „	9 „
str. lewa	17 „	7 „	8 „

Z Tabeli I widać, że czaszka z Poniatówki posiada grubość łuków brwiowych zbliżoną do czaszki Scyta z Nowosiółki, a więc i do czaszek neandertalskich.

Od maczugowatego wyrostka jarzmowego ciągną się w górę linie skroniowe oddzielające płaszczyznę skroniową (*planum temporale*).

Dla porównania zestawilem również najmniejszą szerokość czoła (*ft—ft*) z pomiarami podanymi przez K. Stolyhwe. (Tab. II).

TABELA II.

Najmniejsza szerokość czoła (*ft—ft*)

(wg. K. Stolyhwy).

Smallest frontal breadth (*ft—ft*), (aft. K. Stolyhwo).

Krapina „D”	110,4 mm
Spy II	109 „
Neandertal	107,5 „
Nowosiółka	104 „
Spy I	104 „
Krapina „C”	101 „
Cannstadt	96 „
Poniatówka	102 mm

Pomiar ten dla czaszki z Poniatówki wynosi 102 mm, znajduje się więc w granicach zmienności człowieka neandertalskiego, w których znajduje się również czaszka z Nowosiółki.

Dalszą bardzo charakterystyczną cechą morfologiczną jest silne wcięcie pozaoczodołowe. Cecha ta występuje już u najstarszych znalezisk i wg. L o t h a ma związek z istnieniem guzów ponadoczodołowych i funkcją żwaczy. Sam pomiar najmniejszej szerokości czoła (*ft—ft*) nie wyraża jej, gdyż wartość ta zależna jest od wielkości całej czaszki.

Ze względu na uszkodzenie kaloty, wcięcie pozaoczodołowe mogłem wyrazić jedynie wskaźnikiem szerokości czoła (Transversaler Frontal-Index - M a r t i n).

$$(M a r t i n) \frac{[9] \times 100}{[10]} \quad [9] = ft - ft = 102 \text{ mm}$$

$$[10] = co - co = 122 \text{ mm}.$$

Wskaźnik ten wynosi dla naszego osobnika 83,61. Wartość jego dla człowieka neandertalskiego wg. B o u l ' a przedstawia się następująco:

Neandertal	87,7
Spy I	91,2
Spy II	90,5
La Chapelle	89,3

Dla człowieka współczesnego liczby są znacznie mniejsze:

	♂	♀
Szwajcarzy (R e i c h e r)	78,3	76,9
Bawarczycy (R i e d)	79,7	77,9
Indianie z Luizjany (H r d l i č k a)	79,4	—
Kalmucy - Torguci (R e i c h e r)	77,3	79,2

Z tego widać, że wartość naszego wskaźnika zajmuje miejsce pośrednie między Neandertalczykiem, a człowiekiem współczesnym.

Niestety, ze względu na uszkodzenie opisywanej czaszki i brak punktów pomiarowych (*opisthokranion*, *inion*), nie mogłem porównać kątów czaszki z Poniatówki z innymi czaszkami i z Nowosiółką. Jedyne udało mi się obliczyć ciekawy wskaźnik wypukłości sklepienia kości czołowej. Wskaźnik ten znany jest w dwóch wariantach:

$$a) \frac{\text{cięciwa : } nasion - bregma}{\text{łuk : } nasion - bregma} \times 100$$

$$\text{oraz } b) \frac{\text{cięciwa : } glabella - bregma}{\text{łuk : } glabella - bregma} \times 100$$

Ze względu na niemożność określenia punktu *nasion* na naszej czaszce obliczyłem wskaźnik „b”.

Jak podkreśla St o ł y h w o jest on bardziej miarodajny aniżeli wskaźnik „a”, na którego wielkość wpływa znacznie, mniejsze lub większe wklęsnięcie nasady nosa —

$$\text{ł i tak cięciwa } glabella - bregma = 119 \text{ mm}$$

$$\text{łuk } glabella - bregma = 133 \text{ mm}$$

zaś wskaźnik „b” wypukłości sklepienia kości czołowej wynosi dla naszej czaszki 89,5.

Zestawienie tego wskaźnika wg. St o ł y h w y przedstawia się następująco. (Tab. III).

T A B E L A III.

Wskaźnik „b” wypukłości sklepienia kości czołowej
(wg. K. St o ł y h w y).

„b” convexity index of the frontal vault (aft. K. St o ł y h w o).

Spy—Neandertal . .	93,8 — 89,4
Nowosiółka	92,8
Krapina	90,3
Neandertal	89,4
Poniatówka . . .	89,5

Wartość tego wskaźnika dla czaszki z Poniatówki zbliża się najbardziej do czaszki z Neandertal.

Z innych pomiarów, na uwagę zasługuje cięciwa międzyoczodołowa (*dakryon* — *dakryon*). Jej wartość liczbową w porównaniu wg. Stołyhwy przedstawia się dość ciekawie (Tab. IV).

TABELA IV.

Cięciwa międzyoczodołowa (*dakryon* — *dakryon*)
(wg. K. Stołyhwy).
Interorbital chord (*dakryon* — *dakryon*) (aft. K. Stołyhwo).

Spy I	32 mm
Brüx	31 „
Neandertal	30 „
Nowosiółka	30 „
Krapina „C”	29 „
Ułamek Krapiny	28 „
Cannstadt	26,2 „
Gibraltar	20 „
Poniatówka	29 mm

U czaszki z Poniatówki cięciwa międzyoczodołowa wynosi 29 mm. Mieści się więc w granicach zmienności dla czaszek neandertalskich, ale również jako wymiar bezwzględny nie posiada takiej wartości jak wskaźnik i jest związana z wielkością czaszki w ogóle.

Przypatrując się opisywanej kości czołowej od dołu (fot. nr 2) widzimy obie części oczodołowe (*partes orbitales*), z których prawa uległa prawie całkowitemu zniszczeniu, lewa natomiast łącznie ze skrzydłem wielkim kości klinowej (*os sphenoidale*), tworzy górną pokrywę dość głębokiego oczodołu. Widać tam wyraźny dołek łzowy (*fossa lacrimalis*).

Sam brzeg nadoczodołowy (*margo supraorbitalis*) od dołu przedstawia się jako zgrubiała listwa, co wynika ze stosunków morfologicznych opisanych wyżej.

Ze względu na ukruszenie kości między obiema częściami oczodołowymi, widać wyraźnie wejście do zatok czołowych (*sinus frontales*) sięgających głęboko w obręb łuski kości czołowej.

Od strony wewnętrznej możemy zauważyć biegnący w linii środkowej bardzo wyraźny grzebień czołowy (*crista frontalis*), zakończony

dziurą ślepą (*foramen caecum*). Ku górze, w kierunku łuski, grzebień przechodzi w niesymetrycznie ułożony dość płytki rowek strzałkowy (*sulcus sagittalis*).

Fot. nr 5. Czaszka z Poniatówki w *norma frontalis*.

Phot. 5. Skull from Poniatówka, *norma frontalis*.

Zarówno na łusce jak i na mózgowej stronie części oczodołowych widzimy bardzo wyraźne odciski powierzchni zakrętów i rowków mózgowych, oraz typowe rowki tętnicze.

Ogólnie należałoby stwierdzić na podstawie odcisków części mózgowej, iż osobnik ten posiadał dość duży płat czołowy, o wyraźnych zwojach.

Okolica do której przylegał płat węchowy zachowała się w nieznaczej części, ale można wnioskować, iż tworzyła wyraźne zagłębienie.

Kości skroniowe (*ossa temporalia*)

(prawa — nr 5)

Obie kości skroniowe są uszkodzone, ale tak szczęśliwie, że jedna uzupełnia przynajmniej częściowo drugą. Z prawej kości zachowała się tylko dolna część bez łuski, z doskonale zachowanym wyrostkiem sutkowatym (*processus mastoideus*) i częścią kości skalistej (*pars petrosa*), fot. nr 6.

Wyrostek sutkowaty jest duży i masywny. Długość jego mierzona od linii poziomej poprowadzonej od dolnej krawędzi zewnętrznego otworu słuchowego, przy ustawieniu czaszki w płaszczyźnie oczno-usznej, wynosi 22 mm.

Fot. nr 6. Prawa kość skroniowa. Widoczny duży wyrostek sutkowaty (*processus mastoideus*) i zewnętrzny otwór słuchowy (*porus acusticus externus*) — (nieco powiększone).

Phot. 6. The right temporal bone. Showing a big mastoid process and the *porus acusticus externus* — (slightly enlarged).

Weidenreich u czaszki z Ehringsdorf stwierdził długość tego wyrostka na 21 mm, a u trzech fragmentów z Krapiny — 17, 13 i 11 mm, zaś dla Chappelle-aux-Saints — 30 mm, przy tej samej technice pomiarowej.

Ta sama wielkość dla człowieka neandertalskiego z Ngandong mierzona przez W. Stęślicką wynosi od 12 do 16 mm.

Cytowana wyżej wg. Weidenreicha długość wyrostka sutkowatego dla czaszki z Chappelle-aux-Saints mająca wynosić 30 mm, wg. moich pomiarów dokonanych na odlewie znajdującym się w Zakładzie Antropologii, przy tej samej technice, nie wynosi nawet 20 mm. (Zaznaczam, że pomiaru dokonałem na odlewie gipsowym).

Zresztą wg. E. L o t h a duży wyrostek sutkowaty jest raczej cechą charakterystyczną dla człowieka współczesnego, gdyż Neandertalczyk

i *Anthropomorpha* posiadają wyrostek sutkowaty znacznie mniejszy. (Inaczej znów przedstawia się sprawa z całą częścią sutkową kości skroniowej, która u człowieka współczesnego jest mniejsza i nie sięga tak daleko do tyłu, co wiąże się z architektoniką i kierunkiem rozwojowym czaszki człowieka współczesnego).

Wielkość więc wyrostka sutkowatego, wynosząca u naszego osobnika 22 mm nie jest jakąś cechą specjalnie charakterystyczną i związana jest raczej z dużymi wymiarami czaszki.

Natomiast cechą prymitywną jest znaczna szerokość jego podstawy, duże, rozwarte i głębokie wcięcie sutkowe (*incisura mastoidea*), służące do przyczepu mięśnia dwubrzuścowego (*m. biventer*). Świadczy to o dużym polu przyczepu mięśni unoszących twarz ku górze, z których specjalne znaczenie posiada mięsień mostkowo-obojęczykowo-sutkowy (*m. sterno-cleido-mastoideus*).

Otwór słuchowy zewnętrzny (*porus acusticus externus*) jest duży, o zarysie dość okrągłym, co jest cechą zdecydowanie pierwotną.

Znajdujący się przed nim wyrostek jarzmowy (*processus zygomaticus*) zachował się tylko w swej części zrośniętej z łuską. Jest on również masywny i łączy się z bardzo dużym i głębokim dołkiem stawowym żuchwy (*fossa mandibularis*), posiadającym duży, wałowy guzek stawowy (*tuberculum articulare*), co przemawiałoby za nieco ograniczoną ruchomością żuchwy.

Od strony wewnętrznej czaszki zachował się kawałek części skalistej z dużym otworem słuchowym wewnętrznym (*porus acusticus internus*).

(lewa — nr 6)

Składa się z dużej łuski (*squama*), (co również wiąże się z wielkością całej czaszki).

Szew łuskowy (*sutura squamosa*) posiada przebieg linijny. Wewnętrzna strona łuski ma plastyczną rzeźbę, co pozwala z pewnym prawdopodobieństwem wnioskować, iż zakręty mózgowe, będące siedliskiem wrażeń słuchowych były dobrze wykształcone.

Kość klinowa (*os sphenoidale*)

(nr 7)

Bezpośrednio z opisaną lewą kością skroniową łączy się kawałek skrzydła wielkiego kości klinowej (*os sphenoidale*).

Jest to fragment powierzchni skroniowej (*facies temporalis*) i powierzchni oczodołowej (*facies orbitalis*) tej kości, zrośnięty ściśle z kością skroniową i nie przedstawiający niczego charakterystycznego.

Ciekawie natomiast przedstawia się okolica skroniowa opisywanej czaszki. Otóż normalnie skrzydło wielkie kości klinowej rozgranicza kość czołową od łuski kości skroniowej, tworząc szew klinowo-ciemieniowy

(*sutura spheno-parietalis*), (tu znajduje się punkt *pterion*). Szew ten może posiadać różną długość. Jednakże, co podkreśla E L o t h, u niektórych małp, (szczególnie Człękoksztalnych — *Anthropomorpha*), możemy za-

Fot nr 7. Czaszka z Poniatówki w *norma lateralis*.
 Phot. 7. Skull from Poniatówka, *norma lateralis*.

obserwować, że łuska kości skroniowej styka się bezpośrednio z kością czołową. Podobne stosunki widzimy u człowieka z Rodezji i jest to niewątpliwie cecha pierwotna, u ludzi współcześnie żyjących występująca nader rzadko. Otóż szew ten u naszego osobnika jest zredukowany do długości 7 mm.

Z innych kości głowy pozostał tylko do opisu fragment szczęki górnej i kawałek szczęki dolnej.

Szczeka górna (*os maxillae superioris*)

(nr 8)

Jest to mały ułamek przyśrodkowej części prawego wyrostka zębołowego (*processus alveolaris*) z tkwiącymi w nim trzema zębami, oraz jeden luźny ząb lewej kości szczęki górnej (fot. nr 9).

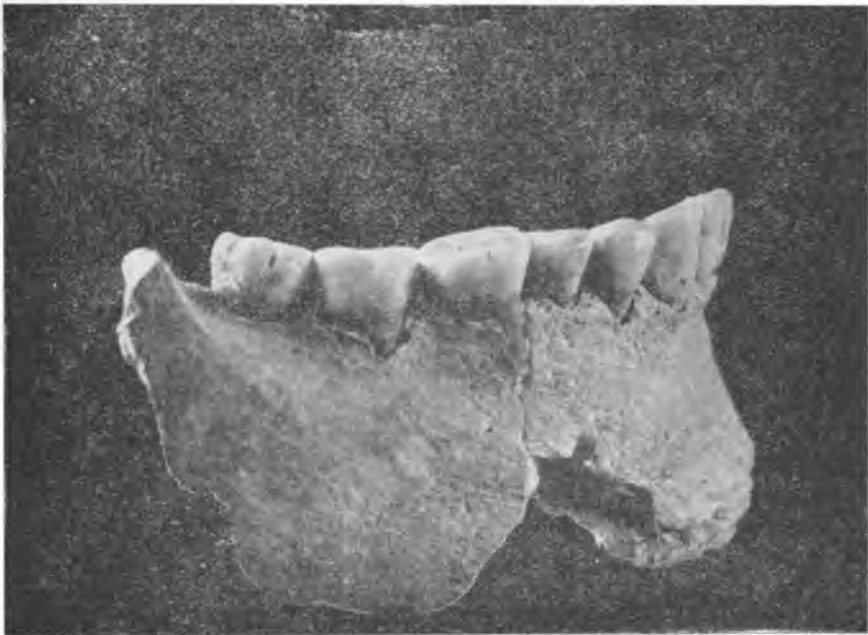
Od tego ułamka odchodzi ku górze podstawa wyrostka czołowego szczęki (*processus frontalis*), będąca granicą dolnej krawędzi ostro odgraniczonego otworu gruszkowatego (*apertura piriformis narium*).

Łęki zębodołowe (*juga alveolaria*) nie są zaznaczone na zachowanym kawałku, natomiast przegrody międzyzębodołowe (*septa interalveolaria*) są wyraźne i dobrze wykształcone.

Część przechodząca w wyrostek podniebienny (*processus palatinus*) jest pofałdowana. Widoczny jest przekrój prawego kanału przysiecznego (*canalis incisivus*), wzdłuż którego przebiega krawędź ułamanej kości.

Szczeka dolna (*os maxillae inferioris s. os mandibulae*) (nr 9)

Z żuchwy zachowała się prawa część trzonu z całym garniturem zębów tej strony i dwoma luźnymi trzonowcami strony przeciwnej (fot. nr 8).

Fot. nr 8. Prawa część żuchwy (*mandibula*) wraz z kompletem zębów. Widać dobrze zaznaczoną guzowatość bródkową (*protuberantia mentalis*) — (powiększone).

Phot. 8. The right portion of the mandible with full dentition. Note the well marked mental protuberance — (enlarged).

Trzon ten w okolicy otworu bródkowego (*foramen mentale*) jest ukruszony. Podobnie na wysokości ostatniego trzonowca ułamana jest część trzonu przechodząca w gałąź żuchwy (*ramus mandibulae*)

Na zachowanym fragmencie najbardziej rzucającym się w oczy szczególnie jest dobrze wykształcona guzowatość bródkowa (*protuberantia mentalis*), co jest cechą progresywną. Po stronie wewnętrznej widzimy zaś czteroguzkowy wyraźny kołec bródkowy wewnętrzny (*spina mentalis interna*). Z guzków tych dwa górne służą do przyczepu mięśni bródkowo-językowych (*mm. genioglossi*), a dwa dolne dla mięśni bródkowo-gnykowych (*mm. geniohyoidei*). Natomiast dołki mięśni dwubruścowych (*fossae digastricae*) nie są wykształcone.

Podobnie jak na ulamku szczęki górnej, zębodoły nie zaznaczają się na powierzchni zewnętrznej łękami zębodołowymi.

Ogólnie — trzon żuchwy jest bardzo masywny i gruby, co widać z następujących pomiarów ujętych w zestawieniu porównawczym (Tab. V).

T A B E L A V.

Wysokość żuchwy w okolicy drugich zębów trzonowych
(wg. K. Stołyhwy).

Mandibular height at the second molars (aft. K. Stołyhwo).

Krapina	„H”		34,3 — 33	mm
Spy	l		33	„
Krapina	„J”		33,2	„
Krapina	„D”		29	„
Nowosiółka			28	„
Krapina	„G”		27,5	„
Krapina	„F”		27,4	„
Krapina	„B”		25	„
Krapina	„E”		24,1	„
La Naulette			23	„
Krapina	„C”		20	„
Poniatówka			33	mm

Dla naszego osobnika wysokość żuchwy w okolicy 2-go zęba trzonowego wynosi 33 mm; jest to wartość znajdująca się w granicach liczbowych charakterystycznych dla Neandertalczyka.

T A B E L A VI.

Wysokość żuchwy w okolicy spojenia (*symphysis*)
(wg. K. Stołyhwy).

Mandibular height at the symphysis (aft. K. Stołyhwo).

Krapina „J”	42,3 mm
Krapina „H”	40 „
Spy I	38 „
Nowosiółka	35 „
Krapina „E”	35 „
Krapina „D”	33 — 30,5 „
Krapina „G”	31,5 — 30,4 „
Krapina „F”	31 „
La Naulette	31 „
Krapina „C”	29 — 28,5 „
Krapina „B”	25,3 „
Poniatówka	36 mm

Wysokość żuchwy w ok. spojenia (*symphysis*), u człowieka z Poniatówki wynosi 36 mm, czyli że również jest wysoka. (Tab. VI).

Jednak najbardziej uwydatnia ją wskaźnik wysokości żuchwy:

wysokość żuchwy w okolicy 2-gich zębów trzonowych x 100

wysokość żuchwy w okolicy spojenia,

który w zestawieniu podanym przez Stołyhwę przedstawia się jak następuje. (Tab. VII).

T A B E L A VII.

Wskaźnik wysokości żuchwy

(wg. K. Stołyhwy).

Mandibular height index (aft. K. Stołyhwo).

Krapina „G”	92,1 — 88,8
Spy I	86,8
Arcy	85,7
Krapina „H”	85,7
Krapina „D”	84,8
Malarnaud	84,6
Nowosiółka	80
La Naulette	74,19
Krapina „J”	71,3
Krapina „E”	68,8
Poniatówka	91,6

W naszym wypadku wskaźnik ten wynosi 91,6, co stawia żuchwę człowieka z Poniatówki pod względem wielkości tego wskaźnika na czele cytowanych materiałów.

Również i grubość trzonu żuchwy w okolicy spojenia (*symphysis*) jest dość znaczna, gdyż wynosi 17 mm. W porównaniu z żuchwami neandertalskimi jest to grubość poważna (Tab. VIII).

TABELA VIII.

Grubość trzonu żuchwy w okolicy spojenia (*symphysis*)
(wg. K. Stołyhwy).

Thickness of the mandibular body at symphysis (aft. K. Stołyhwo).

Ochos	18 mm
Arcy	15,5 „
Krapina „H“	15,4 „
Spy I	15 „
Krapina „J“	15 „
Krapina „F“	14,5 „
Krapina „G“	14,4 „
Nowosiółka	14 „
La Naulette	14 „
Krapina „D“	13,6 „
Krapina „C“	13,4 „
Krapina „E“	13,1 „
Malarnaud	13 „
Poniatówka	17 mm

Przechodząc z kolei do gałęzi żuchwy nie możemy niestety wiele o nich powiedzieć, gdyż zarówno z jednej jak i drugiej strony nie zachowały się. Jednakże na podstawie dołka stawowego żuchwy, (opisywanego wyżej w związku z kością skroniową), możemy wnioskować o jej wyrostku stawowym (*processus articularis mandibulae*), który jest częścią gałęzi wysuniętą najbardziej do tyłu.

Jak wykazałem w poprzednich pracach, morfologia i ustawienie tego wyrostka jest cechą bardzo charakterystyczną i pozwalającą na określenie przynależności odmianowej badanych kości, nawet gdy ze szkieletu zachowała się tylko sama żuchwa.

Z pewnym prawdopodobieństwem, pamiętając iż staw żuchwowy posiada chrząstkę śródstawową (*discus articularis*), na podstawie kształtu dołu stawowego możemy więc określić kształt wyrostka stawowego żuchwy.

W tym też celu sporządziłem odlew dołka stawowego żuchwy, co pozwoliło mi stwierdzić, iż wyrostek stawowy musiał być masywny i bardzo duży, a jego oś pozioma była pochylona zlekka na bok. Jak wiadomo jest to cecha charakterystyczna dla odmiany białej.

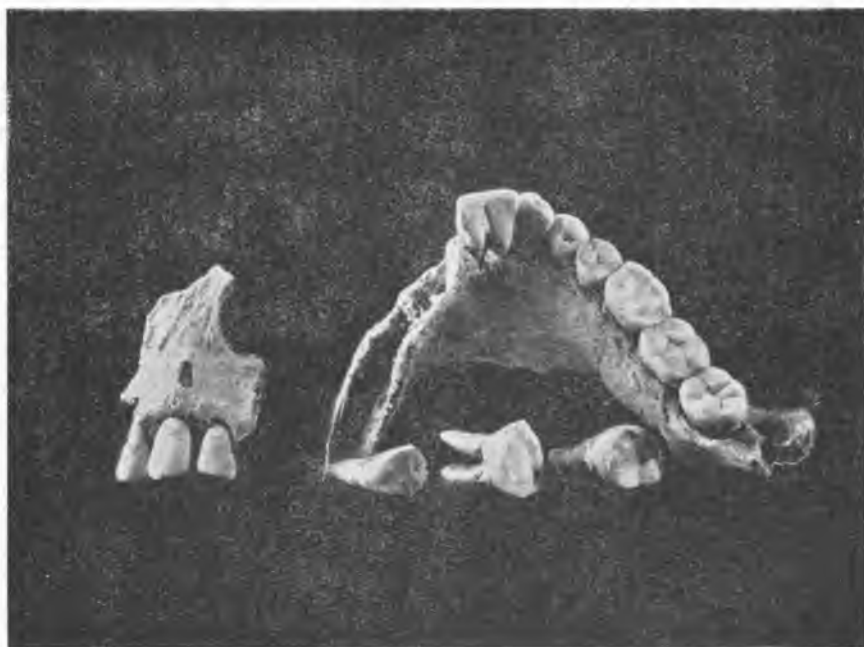
Na podstawie opracowywanych poprzednio materiałów stwierdziłem, iż takie pochylenie osi występuje u odmiany białej w 47,6%, zaś ustawienie poziome w 42,8%.

Pozwala to więc wnioskować z pewnym prawdopodobieństwem o przynależności odmianowej opisywanego osobnika.

Zęby (*dentes*)

(nr 10, 11, 11a, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 21a)

Z zębów górnych zachowały się z opisanym już, prawym kawałkiem szczęki górnej: prawy II siekacz (nr 10), prawy kieł (nr 11), prawy I przedtrzonowiec (nr 12), oraz luźny lewy kieł (nr 11a).

Fot. nr 9. Zęby górne wraz z fragmentem szczęki górnej (po lewej stronie), oraz zęby dolne z prawą połową żuchwy (po prawej). Zęby luźne: pierwszy od lewej górny lewy kieł, drugi i trzeci — lewe trzonowce.

Phot 9. Upper teeth with a fragment of the upper jaw (left), and the lower teeth with the right half of the mandible (right). Loose teeth (from left to right): I left upper canine, II and III left molars.

TABELA IX.

Zestawienie porównawcze wielkości zębów z Nowosiółki i Krapiny (K. Stolyhwo), z zębami człowieka z Poniatówki (T. Dzierżykraj Rogalski). (Wartości liczbowe podane w mm).

A comparison of the Nowosiółka and Krapina teeth (K. Stolyhwo), with the teeth of the man from Poniatówka (T. Dzierżykraj-Rogalski). (As to size in mm).

zęby teeth	szerokość korony crownal breadth			grubość korony (cieciwa labio-lingualna crownal thickness (labio-lingual chord)			wysokość korony crownal height		
	Nowosiółka	Krapina	Poniatówka	Nowosiółka	Krapina	Poniatówka	Nowosiółka	Krapina	Poniatówka
S Z C Z F K A G Ó R N A upper jaw									
C	8	9,2 — 10,5	8,5	9	10—11,3	9	10	10,1	11
P	6—7	8 — 8,25	—	10	11,35—11,4	—	7	8 — 10,1	—
M ₁	11	11 — 13, 3	—	12	12,5 —13,35	—	6,5 — 7	—	—
M ₂	10,1	10 — 12	—	12—12,5	11,2 —14	—	7	—	—
S Z C Z F K A D O L N A lower jaw									
C	7	8,0 — 8,4	7,5	9	10	8	10	13,4	11,5
P	7	7,8 — 8,3	—	8,1	9 — 10	—	8	8,6—9	—
M ₁	11,5	11,2 — 13,8	12	11	10,5 — 12,4	11	6	6,5—9,4	6
M ₂	11—11,5	11,4 — 12,5	12	10,5	10,6 — 11,4	11	6,5—7,5	6,8—7,5	7
M ₃	10	11,1 — 13,6	11,5	10	10 — 11	10,5	7	—	6,5

Jeśli zaś chodzi o zęby dolne to wraz z prawą połową żuchwy zachował się kompletny garnitur prawej połowy uzębienia (nr, nr 13 — 20), oraz lewy I i II trzonowiec (nr 21 — 21a). Fot. nr 9.

Ogólnie o zębach człowieka z Poniatówki można powiedzieć, że są duże. O rozmiarach ich świadczy zestawienie porównawcze z liczbami podanymi przez S t o ł y h ę (Tab. IX) i L o t h a (Tab. X).

T A B E L A X.
Z e s t a w i e n i e d ł u g o ś c i M_2
(wg. E. L o t h a).
A comparison of M_2 length (aft. E. L o t h).

Człowiek neandertalski Neanderthal man		Człowiek rozumny kopalny Homo sapiens fossil.	
Le Moustier	12,5 mm	Předmost V	1 2,5 mm
Ehringsdorf	12,2 „	Předmost III	12,0 „
Krapina „E”	12,7 „	Aurignac	11,3 „
Krapina „J”	11,8 „	Předmost . I	11,0 „
Spy II	11,5 „	Předmost X	10,0 „
Spy I	11,0 „		
Poniatówka		12,5 mm	

U osobnika z Poniatówki długość M_2 wynosi 12,5 mm.

Z tabeli IX i X widać, że zęby opisywanego osobnika są zdecydowanie duże i znajdują się w granicach wymiarów spotykanych u Neanderthalczyka. Jeżeli zaś chodzi o kształt i stan zachowania, to można stwierdzić, iż korony ich starte są w stopniu nieznacznym. Trzeci trzonowiec (M_3) jest dobrze wykształcony i dość duży, o nieco prymitywnym owalnym kształcie, z wyraźnym piątym guzkiem.

Na wszystkich zachowanych 14 zębach nie ma ani śladu próchnicy (*caries*). — Na fakt ten zwróciłem już poprzednio uwagę, opracowując inne szczątki neolityczne.

Nawet bardzo starte zęby ludzi neolitycznych z Kamienia k. Sandomierza (znal. S. N o s e k), nie są dotknięte próchnicą.

Niezwykle interesującym byłoby rozwiązanie zagadnienia, czy próchnica występująca u znacznej większości ludzi współczesnych, zależna jest tylko od wpływów środowiska (pożywienia), czy też wynika z tendencji do uwstecznienia uzębienia u człowieka.

Czaszka jako całość

Z powodu tak znacznego uszkodzenia kości głowy nie mogłem poczynić prawie żadnych pomiarów dotyczących całej czaszki. Jednak ze względu na ważność wskaźnika głównego (szerokościowo-długościowego) — spróbowałem dokonać pomiarów potrzebnych do jego obliczenia. Oczywiście nie są one ściśle. I tak największą długość czaszki (*gl — op*) ustaliłem w przybliżeniu na 197 mm (?).

Jest to cyfra podana bardzo ostrożnie, gdyż odległość między *glabella* a najbardziej do tyłu i dołu w linii środkowej wysuniętą częścią lewej kości ciemieniowej wynosi 191,5 mm.

Nie ulega wątpliwości, że *opisthokranion* musiał się znajdować co najmniej o 5,5 mm w tyle.

Jeszcze trudniej było ustalić szerokość czaszki (*eu — eu*), ze względu na całkowity brak prawej części kaloty.

Szerokość tę obliczyłem za pomocą rzutowania zachowanej części szwu strzałkowego i lewej połowy kaloty, na której można było oznaczyć p. *euryon*. Podwajając w ten sposób otrzymaną liczbę ustaliłem prawdopodobną szerokość na 147 mm (?).

Jest rzeczą ustaloną, że czaszki kopalne a szczególnie neandertalskie są dłuższe, ale również i szersze w porównaniu do współczesnych. *Loth* podaje następujące zestawienie największej długości czaszki:

Człowiek neandertalski	210 — 188 mm
Człowiek paleolitu młodszego	206 — 181 „
Człowiek współczesny	205 — 151 „

Czaszka z Nowosiółki ma zaś 200 mm (wg. K. S t o ł y h w y).

Również i szerokość czaszek kopalnych jest większa, chociaż nie wykracza poza granice człowieka współczesnego (*Loth*).

Wynosi ona:

Krapina „D“	169 mm
Krapina „C“	149 „
Neandertal	146 „
Nowosiółka	144 „
Człowiek współczesny	168 — 121 mm.

W S K A Ź N I K G Ł Ó W N Y

Widzimy więc, iż wartości liczbowe dla naszego osobnika, aczkolwiek dość znaczne, mieszczą się również w granicach ustalonych dla człowieka współczesnego. Decydujący jest jednak wskaźnik główny, który obliczony na podstawie długości i szerokości czaszki wynosi dla człowieka z Poniaków ok. 74,61 (?), czyli że jest on jeszcze długoczaszkowcem (*dolichocranius*).

Dla porównania przytoczę zestawienie wielkości wskaźnika głównego dla Neandertalczyka wg. L o t h a. (Tab. XI).

T A B E L A XI.

Wskaźnik główny u człowieka neandertalskiego
(wg. E. L o t h a).

Length — breadth index in the Neanderthal man (aft. E. L o t h).

La Quina (H _g)	68
Spy I	70
Rodezja	69
Le Moustier	71
Neandertal	72
La Chapelle - aux - Saints	75
Spy II	75
Poniatówka	74,61

Czyli, że czaszki Neandertalczyka są długie lub średnie.

Czaszki krótkie pojawiają się dopiero w okresach o wiele późniejszych i po raz pierwszy występują w kulturze azylskiej (O f n e t).

Znaczenie ciekawiej będzie się przedstawiało porównanie wskaźnika głównego naszego osobnika z innymi czaszkami neolitycznymi.

W tym celu zrobiłem zestawienie wskaźnika szerokościowo-długościowego czaszek neolitycznych oparte na najnowszej literaturze radzieckiej, (G. F. D e b e c — Paleoantropologia S. S. S. R., Moskwa 1948).

Wskaźnik główny (Czerepnoj ukazatel)

(wg. G. F. D e b e c a).

Length — breadth index (aft. G. F. D e b e c).

Czaszki wczesno-neolityczne z Krymu

Early - neolithic skulls from Crimea

(wg. D e b e c a i Ż i r o w a).

Murzak — Koba ♂ 70,7

Murzak — Koba ♀ 76,8

Fatima — Koba ♂ (?) 72,8

Czaszki „neolityczne” z Kraju Przybajkalskiego.

„Neolithic” skulls from the Baikal Land.

Wszystkie	♂	76,4	(49)
Wszystkie	♀	76,1	(32)
Górny bieg Angary	♂	77,2	(25)
Średni bieg Angary	♂	71,1	(10)
Górna Lena	♂	74,3	(14)

Czaszki „neolityczne” z okolic Krasnojarska.

„Neolithic” skulls from the Krasnojarsk region.

Wieś Bazaiha	(4571 ♂)	82,9
Wieś Bazaiha	(4572 ♂)	81,0
Wieś Bazaiha	♀	79,9
Pieriewoznaja	♂	84,9
Pieriewoznaja	♀ (juw.)	78,1

Pomiary szkieletów neolitycznych z Estonii

(wg. Weinberga i Aul).

Measurements of the neolithic skeletons from Esthonia

(after Weinberg and Aul).

Sope 1	♀	73,8
Sope 2	♀	70,0
Ardu	♂	66,8
Wejziku	♂	67,0

Wartość wskaźnika głównego czaszek neolitycznych z terenu Z.S.R.R. waha się od 66,8 (czaszka z Ardu — Estonia), do 84,9 (czaszka z okolic Krasnojarska).

Na podstawie tych materiałów obliczyłem średnią arytmetyczną dla czaszek neolitycznych z terenu Z. S. R. R., (ze wzoru $A = V_0 + v_1 \cdot \lambda$), wynosi ona $A = 76,254$. Jest to wartość zbliżona do wskaźnika czaszki z Poniatówki i potwierdza opinię, iż czaszki przedhistoryczne były raczej długie lub średnie.

W cytowanym przeze mnie materiale Debeca tylko pojedyncze czaszki z okolic Krasnojarska są krótkie.

WSKAŹNIK WYSOKOŚCIOWO-DŁUGOŚCIOWY CZASZKI

Ze względu na możliwość dokonania jedynego pomiaru wysokościowego *porion* — *bregma* (projekcyjnie), który wynosi 110 mm, mogłem ten wskaźnik obliczyć w odmianie: Auriculo-vertical Index

$$(\text{Martin } \frac{[20] \times 100}{[1]})$$

([20] = *po* — *b* (projekcyjnie), [1] = *g* — *op*),

z zastrzeżeniem, iż pomiar długości czaszki (*g* — *op*) podany jest ze

znakiem zapytania. Wskaźnik wysokościowo-długościowy wynosi 56,02 (?), czyli że opisywanego osobnika można zaliczyć do niskoczaszkowych — (*chamaecranius*, $x < 57,9$).

WSKAŹNIK WYSOKOŚCIOWO SZEROKOŚCIOWY

Na tej samej zasadzie obliczyłem wskaźnik wysokościowo-szerokościowy w odmianie Breiten - Ohr - Bregma - Höhen - Index

$$(\text{Martin } \frac{[20] \times 100}{[8]}, \quad [8] = eu - eu)$$

wynosi on 74,83 (?), czyli że osobnik jest niskoczaszkowy (*tapeinocranium*, $x < 79$).

Zaznaczam, że ze względu zarówno na trudności pomiarowe, jak i niepewność zasadniczych pomiarów ($g - op$ i $eu - eu$) wszystkie trzy podane wskaźniki są nieścisłe, z tych też względów ograniczyłem się tylko do nich.

GRUBOŚĆ KOŚCI CZASZKI

Pomiary grubości ścian kostnych kaloty z Poniatówki zestawilem z pomiarami dla czaszek należących do kręgu *Homo primigenius* (wg K. Modrzewskiej). (Tab. XII).

T A B E L A XII.

Zestawienie grubości kości czaszki z Poniatówki z czaszkami z kręgu *Homo primigenius*.

A comparison of thickness of the skull bones from Poniatówka with the *Homo primigenius* skulls.

okolica czaszki site of the skull	<i>Homo primigenius</i> średnia wg. K. Modrzewskiej	Czaszka neolityczna z Poniatówki
<i>Os parietale</i> kąt górny przedni . . .	7 mm	5 mm
maksymalna grubość . . .	9,9 „	6 „
<i>Os frontale</i> okolica środkowa . . .	6,8 „	7 „

Średnie dla człowieka współczesnego wg R. Martina wynoszą: *os parietale* 2 — 8 mm, *os frontale* 5,5 — 6 mm.

K. Modrewska twierdzi, iż większa grubość ścian kostnych czaszek kopalnych nie jest bynajmniej cechą prymitywną, a tylko świadczy poprostu, iż grubsze i masywniej zbudowane z pośród nich miały większe szanse przetrwania do naszych czasów. — Ponieważ podzielał ten pogląd — ograniczę się więc tylko do wyżej podanego zestawienia porównawczego.

KSZTAŁT NARYSU CZASZKI

Patrząc na czaszkę w *norma verticalis* możemy określić jej kształt według wzorów G. Sergi'ego i F. Frassetto, do czego włoska antropologia przywiązuje duże znaczenie.

W naszym wypadku jest on mieszkowaty *steno-byrsoides* — Frassetto, o wyraźnie zaznaczonym wcięciu pozaoczodołowym, co wiąże się z wybitnym rozwojem łuków brwiowych (o czym wspominałem wyżej), oraz ogólną niskością sklepienia kaloty. (Fot. nr 10). Wg. F. Frassetto jest to kształt charakterystyczny dla form neandertalskich.

Fot. nr 10. Czaszka z Poniatówki w *norma verticalis*.

Phot. 10. Skull from Poniatówka, *norma verticalis*.

Kości tułowia

Po wyczerpującej analizie morfologicznej kości głowy, posiadających dla oceny antropologicznej zasadnicze znaczenie, przejdę do opisu kości tułowia, z których zachowało się bardzo niewiele i to zupełnie niekompletnych fragmentów.

Są to kawałki kręgów oznaczone nr od 22 do 27, ułamki żeber nr 28, 29, oraz dolna część kości krzyżowej nr 30.

Kręgi (vertebrae)
(nr 22, 23, 24, 25, 26, 27)

Składają się z zupełnie małych kawałków z trudem dających się określić jako fragmenty trzonów kręgowych (*corpus vertebrae*) i wyrostków kręgowych (*processus vertebrae*).

Żebra (costae)
(nr 28, 29)

Nr 28 przedstawia 1/5 część żebra pierwszego, dość małego i smukłego z ułamanym guzkiem żebrowym (*tuberculum costae*).

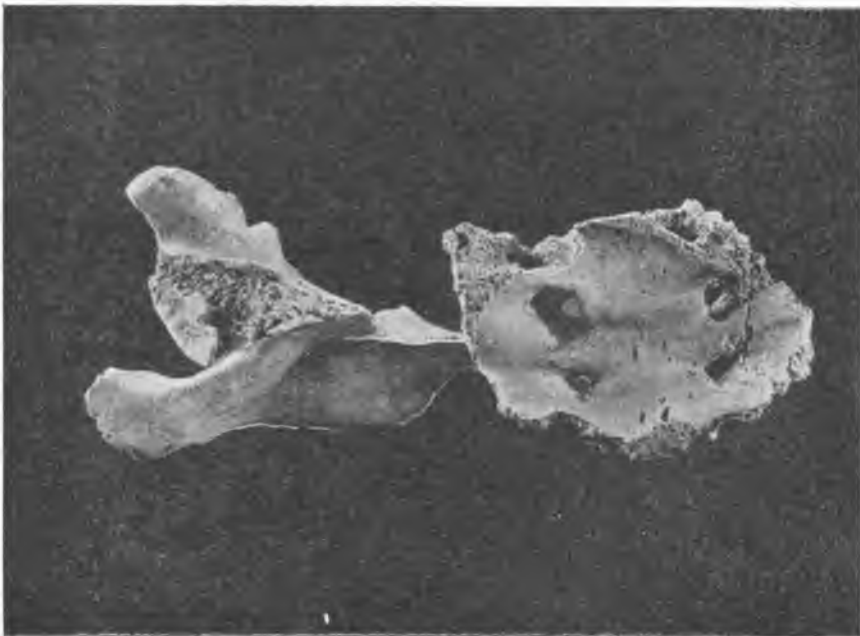
Ze względu na jego kształt i wysmukłość jestem skłonny uznać, że kość ta nie należy do szkieletu opisywanego osobnika.

Nr 29 jest ułamkiem blaszki kostnej któregoś z żeber, a może nawet kawałkiem blaszki zewnętrznej jednej z kości długich.

Kość krzyżowa (os sacrum)
(nr 30)

Jest to dolna część masywnej i dużej kości krzyżowej (*v. sacrales III, IV, i V*), (fot. nr 11).

Rozpatrując ją od strony miednicznej (*facies pelvina*), widzimy na niej dwie wyraźne linie poprzeczne (*lineae transversae*), zaś po bokach przednie otwory krzyżowe (*foramina sacralia anteriora*), (trzeci i czwarty).

Fot. nr 11. Kość krzyżowa (po prawej) i fragment łopatki (po lewej).
Phot. 11. Os sacrum (right); fragment of scapula (left).

Na wysokości drugiego lewego otworu krzyżowego kość jest ukośnie ułamana. Powierzchnia grzbietowa (*facies dorsalis*) nie przedstawia większych guzowatości, Okolica górnego i dolnego otworu kanału kości krzyżowej (*hiatus superior et inferior canalis sacralis*) jest rozszerzona przez wykruszenie brzegów, co mimo to pozwala stwierdzić płaskość tego kanału, powiększoną jeszcze lekkim wklęsnięciem ściany tylnej w miejscu grzebienia krzyżowego środkowego (*crista sacralis media*). Grzebienie boczne (*cristae sacrales laterales*) są dość jednolite i grube, dzięki czemu otwory krzyżowe tylne *foramina sacralia posteriora* leżą w głębszym rowku niż to przeciętnie obserwujemy.

Część powierzchni uchwatej prawej (*facies auricularis d.*) można dopasować do odpowiedniej powierzchni zachowanej kości biodrowej, dzięki czemu badając dokładnie dalszy zarys *facies auricularis* możemy wnioskować o kształcie całej kości krzyżowej.

Widać z tego, iż opisywana kość była duża, szeroka i wyraźnie zgięta.

Nie są to cechy typowe kości krzyżowych męskich, ale decydującym szczegółem będzie tu silne zgięcie kości, które w tym stopniu na kościach kobiecych prawie nie występuje.

K o ś c i k o ń c z y n

Kończyny górne (*extremitates superiores*)

O b r ę c z b a r k o w a (*cingulum extremitatis superioris*)

Łopatka (*scapula*)

(prawa — nr 31)

Z kości obręczy barkowej zachował się tylko fragment prawej łopatki (*scapula*) nr 31, (fot. nr 11), obejmujący grzebień łopatki (*spina scapulae*) i okolicę przygrzebieniową z częścią panewki i wyrostkiem kruczym.

Krawędź grzebienia na całym swym przebiegu jest bardzo gruba. Nawet przewężenie tej krawędzi, które znajduje się zwykle w miejscu przejścia w wyrostek barkowy, również posiada znaczną grubość.

Z wyrostka barkowego (*acromion*) zachowała się tylko jego część podstawna, stanowiąca dalszy ciąg grzebienia.

Brzeg górny (*margo superior*) został ukruszony, ale na podstawie zachowanej części przy wcięciu łopatki, można sądzić, iż był on wysoki i biegnący na jednej linii z wyrostkiem kruczym.

Wcięcie łopatkowe (*incisura scapulae*) jest wąskie i długie i odgranicza wyrostek kruczy (*processus coracoideus*), krótki o szerokiej podstawie i osadzony blisko panewki. Panewka stawu barkowego (*cavitas glenoidalis* s. *fossa articularis*) zachowała się tylko częściowo, a jej oś i powierzchnia stawowa nie przedstawiają niczego charakterystycznego.

Szyjka łopatki (*collum scapulae*) zaznaczona wyraźnie.

Dół nadgrzebieniowy i podgrzebieniowy (*fossa supra — et infrascapularis*) dość głębokie, świadczące o silnym umięśnieniu tej okolicy:

Kości ramienne (*ossa humeri*)

(nr 32, 33, 34, 35)

Zachowały się obie dość uszkodzone kości ramienne, prawa i lewa, nr 32 i 33 (fot. nr 12).

Zanim przejdę do ich opisu chciałbym omówić dwie inne kości ramienne (nr 34 i 35), które zostały dostarczone do Zakładu Antropologii razem z opisywanymi szczątkami.

Fot. nr 12. Kości ramienne opisywanego osobnika. Od lewej strony: prawa i lewa oraz dwie kości prawdopodobnie przypadkowo zamieszane do materiału.

Phot. 12. Humeral bones of the discussed specimen. From left: right and left humerus and two bones probably accidentally added to the material.

Już na pierwszy rzut oka widać, że nie mają one nic wspólnego z omawianym szkieletem. Świadczy o tym ich zupełnie inny kolor i waga. Poza tym, kości opisywanego osobnika są w znacznym stopniu sfosylizowane i posiadają startą, łatwo odlupującą się powierzchnię. Są to więc prawdopodobnie kości współczesne, które do naszego materiału mogły dostać się przypadkowo, np. z płytszych warstw ziemi w okolicach grobu. Chcę dodać także, że są to prawa i lewa kość ramienna dwóch różnych osobników. Z tych też względów nie będę się wdawał w ich dokładniejszy opis.

(prawa — nr 32)

Jest to pozbawiony obu nasad sfosylizowany trzon prawej kości ramiennej, o powierzchni zewnętrznej nierównej częściowo odlupanej, a miejscami robiącej wrażenie jakby wyżartej długotrwałym działaniem wody. Trzon ten posiada masywną budowę, a zachowana część bliższa nasady górnej pozwala sądzić, iż miał on wybitną guzowatość naramienną (*tuberositas deltoidea*). Rowek nerwu promieniowego (*sulcus nervi radialis*), jak i skręt kości nie przedstawiają niczego specjalnego.

(lewa — nr 33)

Z lewej kości zachowało się pół trzonu z nieco uszkodzoną dolną nasadą. Pozwala nam to wnioskować znacznie więcej o kościach ramiennych osobnika z Poniatówki.

Nasada dolna jest spłaszczona, szczególnie od strony zewnętrznej. Jej szerokość wynosi 63 mm, (Krapina 67 mm, La Quina 53 mm, Neandertal 63 mm, człowiek współczesny 46 — 64 mm, wg. L o t h a), jest więc dość duża.

Powierzchnie stawowe (błoczek i wyniosłość główkowata) dość zwykłe, silniej natomiast są rozwinięte kłykie (*epicondyli*), a szczególnie kłykeć przyśrodkowy (*epicondylus ulnaris*).

Dół wyrostka łokciowego (*fossa olecrani*) taki, jak u człowieka dzisiejszego, podobnie i dół wyrostka dziobiastego *fossa coronoidea*). Błazka kostna między jednym a drugim dołem dość gruba i bez tendencji do perforacji. Natomiast dół promieniowy (*fossa radialis*) prawie nie istnieje, co może świadczyć o mniejszych możliwościach fleksyjnych opisywanego osobnika.

W odległości 66 mm od najbardziej krańcowej części dolnej nasady, od strony przyśrodkowej, nieco w bok, znajduje się wybitna narośl kostna. Odchodzi od niej kilka listewek co powoduje, iż mieści się ona na dość szerokiej podstawie (fot. nr 13 i rys. nr 2).

Tkanka kostna tworząca tę narośl jak i cały jej charakter świadczy o tym, że jest to część składowa opisywanej kości ramiennej, a nie twór patologiczny, który powstał w późniejszym okresie życia osobnika.

Wyrostek ten jest niestety ukruszony na szczycie, co nie pozwala zorientować się dokładnie w jego wielkości. Zachowana część wystaje 7 mm ponad powierzchnię kości, a można sądzić, iż pierwotna jego wysokość wynosiła co najmniej 11 mm.

Fot. nr 13. Lewa kość ramienia z widocznym wyrostkiem nadkłykciowym (*processus supracondyloideus*).

Phot. 13. Left humerus with a clearly visible supracondylar process.

Twory tego rodzaju spotyka się rzadko u człowieka współczesnego. Są one niejednokrotnie mylnie określane jako narośla patologiczne artretyczne. W rzeczywistości jest to t.zw. wyrostek nadkłykciowy (*processus supracondyloideus*), którego występowanie jest cechą charakterystyczną wielu kręgowców, (w szczególności występuje on często u kopalnych przedstawicieli człowieka).

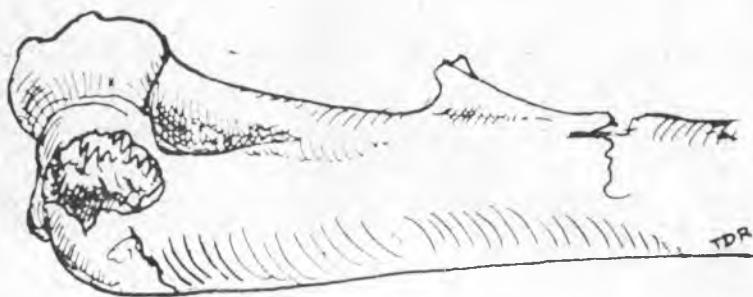
W miejscu tym przyczepia się dodatkowe pasmo mięśnia nawrotnego obłego (*musculus pronator teres*).

Wg. Bochenka wyrostek ten stanowi ograniczenie kanału dla przebiegających tu naczyń i nerwu.

Martin podaje, że zamiast wyrostka może istnieć w tym samym miejscu, na odpowiednim zgrubieniu kości, otwór nadkłykciowy (*foramen supracondyloideum*), stanowiący rodzaj mostka pod którym przebiega *nervus medianus*.

Wyrostek ten ma występować u Europejczyków w 1% (wg. Testut), w 2,7% (wg. Grubera) i 2% (wg. Strathers'a).

Odpowiadająca miejscu wyrostka część trzonu prawej kości ramiennej jest zniszczona tak, że trudno stwierdzić czy podobny twór również tam się znajdował.

Rys. nr 2. Lewa kość ramienna ustawiona bardziej profilem. Widać podstawę i listewki kostne odchodzące od wyrostka nadkłykciowego (*processus supracondyloideus*).

Fig. 2. The left humerus presented more laterally. Showing the base and osseal ridges passing from the supracondyloid process.

Kończyny dolne (*extremities inferiores*)

Obwód biodrowa (*cingulum extremitatis inferioris*)

Z obręczy biodrowej zachowały się dwa mocno uszkodzone kawałki. Jest to prawa kość miedniczna i kawałek lewej kości biodrowej (fot. nr 14).

Kość miedniczna (*os coxae*)

(prawa — nr 34)

Składa się z ułamanej kości biodrowej (*os ilium*) i znacznej części kości kulszowej (*os ischii*). Natomiast brak jest prawie zupełnie kości łonowej (*os pubis*), która zachowała się tylko w małej części wchodzącej w skład panewki stawu biodrowego (*acetabulum*).

Ze względu na ułamanie talerza biodrowego nic nie można powiedzieć o jego nachyleniu do płaszczyzny, jak i o dole biodrowym (*fossa iliaca*) i grzebieniu kości biodrowej (*crista ossis ilii*).

Linia bezimienna (*linea innominata*) jest dość wybitna.

Powierzchnia uchowata (*facies auricularis*), jak i guzowatość biodrowa (*tuberositas iliaca*) nie przedstawiają niczego charakterystycznego.

Panewka stawu biodrowego (*acetabulum*) dość głęboka z wyraźnym wcięciem (*incisura*) i dołem panewki (*fossa acetabuli*). L o t h podaje

(za P y c r a f t e m), iż u człowieka neandertalskiego wymiary poprzeczne panewki stawu biodrowego są większe od pionowych.

Dla porównania zestawilem te pomiary u Neandertalczyka, z opisywanym osobnikiem (Tab. XIII).

T A B E L A XIII.

Zestawienie poprzecznych i podłużnych pomiarów panewki stawu biodrowego (*acetabulum*) u człowieka kopalnego i współczesnego.

A comparison of transverse and longitudinal measurements of the hip — joint acetabulum in a fossil and contemporary man.

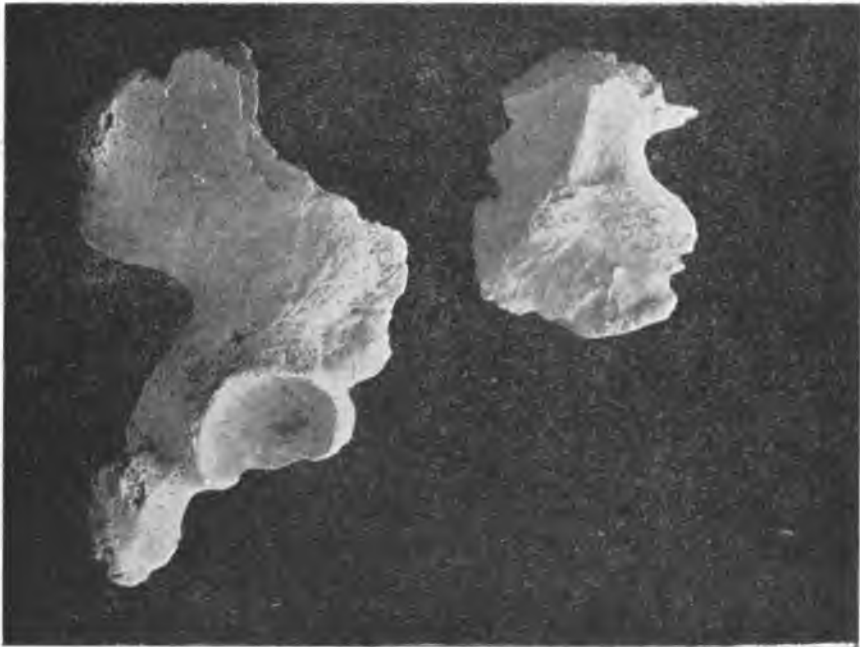
	wymiar pionowy vertical measurement	wymiar poprzeczny transverse measurement
Człowiek neandertalski		
La Chapelle—aux—Saints . .	65 mm	—
Rodezja	52 „	53 mm
Człowiek neolityczny		
z Poniatówki	50 „	50 „
Człowiek współczesny		
Kabul	52 „	51 „
Bantu	57 „	54 „

Z zestawienia tego widać, iż badany osobnik zajmuje stanowisko pośrednie, ale do faktu tego nie przywiązuję większej wagi ze względu na trudności, związane z wymierzaniem panewki, której wielkość zależy od jej głębokości i często większe panewki, a głębsze, mają otwór zewnętrzny mniejszy od płytszych i mniejszych.

Analizując dalej kość miedniczną widzimy, iż posiada ona dość szerokie, zbliżające się prawie do kąta prostego, wcięcie kulszowe większe (*incisura ischiadica major*). Świadczy to o wysokim i wysuniętym do tyłu ustawieniu dolnego kolca tylnego kości biodrowej (*spina ossis ilii posterior inferior*).

Gałąź górna kości kulszowej (*ramus superior ossis ischii*) oddzielona jest znacznym wgłębieniem od panewki stawu. Jest ona dość krótka i posiada niezbyt wielki, ale wybitnie wystający i odchylony do tyłu guz kości kulszowej (*tuber ossis ischii*).

Silne wysunięcie kości bezmiennej powoduje, iż miednica mała jest wyraźnie oddzielona od dużej (miednica męska).

Fot. nr 14. Kość miedniczna prawa (po lewej)
i kawałek kości biodrowej lewej (po prawej).

Phot. 14. The right pelvis (left), and bone
fragment of the left pelvis (right).

(lewa — nr 35)

Zachował się tylko tylny kawałek kości biodrowej (fot. nr 14) z guzowatością biodrową i powierzchnią uchowatą. Jest na niej wyraźniej niż na kości prawej zaznaczona przednia linia pośladkowa (*linea gluteae anterior*). Poza tym fragment ten nie wnosi niczego nowego do opisu tych kości.

Trzeba zaznaczyć, że obie kości tworzą całość z opisanym kawałkiem kości krzyżowej.

Kości udowe (ossa femoris)

(nr 36 i 37)

Z opisywanych szczątków zachowały się one najlepiej. Ponieważ również ocalały kości goleni, (z wyjątkiem lewej strzałki), należy sądzić, że dolna część opisywanego osobnika w ciągu kilku tysięcy lat przebywania w ziemi nie była narażona na poważniejsze uszkodzenia.

Tylko z kości stopy nie zachowała się żadna.

Ze względu na to, iż obie kości udowe są w tym samym mniej więcej stanie, będę je opisywał łącznie.

Ich długość bezwzględna (Martin [1]), (obliczona na podstawie lewej kości), wynosi 451 — 453 mm. długość w naturalnej pozycji (Martin [2]), (obliczona na podstawie obu kości), równa się 445 mm.

Trzon ich jest dość smukły, co się potęguje jeszcze przez zniszczenie i wyżarcie powierzchni zewnętrznej, prawdopodobnie naskutek działania wody. Z tego powodu powierzchnia ta jest nierówna i miejscami odłupana.

Masywność kości udowej najlepiej uwidoczniwszy obliczając wskaźnik masy, wyrażający stosunek długości do masy trzonu, t. zw. Robustitäts — index

$$(\text{Martin } \frac{[6] + [7] \times 100}{[2]})$$

Wynosi on dla naszego osobnika 12,5, co znajduje się w granicach podanych przez Martina dla materiałów neolitycznych (12,6 — 12,7).

U Neandertalczyka jest on wyższy, wynosi 13,5 — 14, u Europejczyka waha się około 12, (Loth — 12,3).

Celem określenia kształtu trzonu obliczyłem również t. zw. index pilastricus (Martin $\frac{[6] \times 100}{[7]}$), który dla człowieka z Poniaków wynosi 113,4.

Wartości liczbowe tego wskaźnika zestawilem porównawczo wg. Lotha (Tab. XIV).

T A B E L A XIV.

Index pilastricus kości udowej
(wg. E. Lotha).

Index pilastricus of the femur (after E. Loth).

Neandertal	100 — 107
Pithecanthropus	109
Człowiek rozumny kopalny . .	100 — 116
Człowiek rozumny współczesny .	100 — 122
Człowiek z Poniaków . .	113,4

Widać z tego, że index pilastricus naszego osobnika mieści się w granicach dla człowieka rozumnego kopalnego, (jak również dla człowieka współczesnego).

Jednak najbardziej charakterystyczny dla określenia właściwości kości udowej jest wskaźnik długościowo — objętościowy

(Martin $\frac{[8] \times 100}{[2]}$), który w naszym wypadku wynosi 19,3.

Tę wartość zestawilem z materiałami Martina (Tab. XV).

T A B E L A XV.

Wskaźnik długościowo — objętościowy kości udowej
(Längendicken — Index des Femur).

Longitude — voluminal index of the femur.

	♂	♀
Spy	22,3	—
Europejczycy	20,4	19,8
Mongoloidzi	20,0	21,3
Polinezyjczycy	19,5	19,3
Materiały neolityczne z Chalon .	19,5	19,3
Senoi	18,9	17,5
Prusacy	18,8	17,8
Poniatówka	19,3	—

Według tego zestawienia wskaźnik badanego osobnika posiada tę samą wartość, co materiały neolityczne z Chalon. Trzy te wskaźniki pozwalają nam zorientować się w charakterze trzonu jego kości udowej.

Należy jednak pamiętać, iż powierzchnia trzonu jest wtórnie złuszczone, czego nie uwzględniłem przy pomiarach, a co niewątpliwie wpłynęłoby na osiągnięte wyniki.

Przechodząc do dalszego opisu kości udowych stwierdzamy, iż nasady dolne obu kości są uszkodzone, przy czym na kości prawej brak jest kłykcia przysrodkowego, a na kości lewej — bocznego.

Zachowane kłykcie również są mocno uszkodzone, ponadto zaś na kości lewej brak jest całej dolnej przedniej części trzonu, przez co odsłonięta jest jama szpikowa.

Mimo zniszczenia powierzchni obu kości przez wyżej wspomniane czynniki, na tylnej stronie zaznacza się silnie wystająca w środkowej części, linia chropowata kości udowej (*linea aspera femoris*).

Również płaszczyzna podkolanowa (*planum popliteum*) jest szeroka i sprawia wrażenie dość głębokiej.

Dół międzykłykciowy (*fossa intercondyloidea*), określony na podstawie zachowanych powierzchni kłykciów, jest dość szeroki (rozwarty).

Fot. nr 15. Kości udowe i piszczelowe człowieka neolitycznego z Poniatówki.

Phot. 15. Femurs and tibiae in the neolithic man from Poniatówka.

Nasady górne (na podstawie kości prawej, gdyż w lewej jest silnie uszkodzona), są dość typowe.

Główka i szyjka jak i kąt skręcenia nie przedstawiają niczego szczególnego. Natomiast w okolicy krętarzowej widzimy t. zw. trzeci krętarz (*trochanter tertius*), co szczególnie dobrze zaznacza się na kości prawej, (lewa jest w tym miejscu uszkodzona).

Jak wiadomo trzeci krętarz występuje między krętarzem wielkim (*trochanter major*) i mniejszym (*trochanter minor*), poniżej grzebienia międzykrętarzowego (*crista intertrochanterica*), w postaci wyniosłości przechodzącej często w grzebień.

Martin rozróżnia aż osiem wariantów występowania tego krętarza. Nie jest to cecha specjalnie prymitywna, jak to wykazuje Tabela XVI.

T A B E L A XVI.

Występowanie trzeciego krętarza (*trochanter tertius*)
(wg. Martina).

The occurrence of the third trochanter (after Martin).

Murzyni	20%
Bawarczyacy	20 „
Niemcy	30 „
Włosi	30 „
Belgowie	30 „
Neolityczni Belgowie	38 „
Indianie	50 „
Lapończycy	64 „
Mieszkańcy Ziemi Ognistej . . .	64 „

O ile mi wiadomo, nikt nie zajmował się badaniem występowania tej cechy u Polaków. Przekracza to zakres niniejszej pracy, ale wydaje mi się, iż występowanie trzeciego krętarza ma związek z umięśnieniem i budową kończyny dolnej przystosowanej do częstego przyjmowania kucznej postawy ciała.

Loth podkreśla również, iż u ludzi z okresu mustierskiego występował on z reguły.

U naszego osobnika jest on zupełnie wyraźny i przechodzi w biegnący niżej grzebień, który jest widoczny mimo pewnego uszkodzenia powierzchni kości.

Podam jeszcze kąt nachylenia główki kości udowej do trzonu. Kąt ten u człowieka kopalnego był mniejszy niż u współczesnego. Loth podaje, że kąt szyjki dla ludzi neandertalskich wynosi 116° (110° — 125°), dla Cro-Magnon — 126° i dla człowieka współczesnego 121° — 123° . W naszym wypadku wynosi on 118° , czyli że jest mniejszy niż u ludzi współczesnych. Jednak do pomiaru tego nie mogę przy-

wiązywać większego znaczenia ze względu na trudności pomiarowe, spowodowane uszkodzeniem kości i brakiem odpowiednich instrumentów.

Kości udowe jako całość robią wrażenie wygiętych dość znacznie w płaszczyźnie przednio-tylnej (strzałkowej), do czego przyczynia się w pierwszym rzędzie głęboka płaszczyzna podkolanowa.

Ze względu na uszkodzenia krańcowych punktów nie usiłowałem zmierzyć stopnia tego wygięcia, zresztą wydaje się, że znajduje się ono w granicach zmienności człowieka współczesnego. Granice te są znacznie większe niż to dotychczas podkreślano, a i sama cecha wiąże się ze skłonnością do przyjmowania postawy kucznej.

Kości piszczelowe (ossa tibiae)

(prawa — 38, lewa — 39)

Będę je również rozpatrywał łącznie. Stan ich jest dość dobry (fot. nr 15). Wprawdzie prawej (nr 38) brak jest całej górnej nasady, zato dolna zachowała się doskonale. Lewa zaś (nr 39) nie przedstawia większych uszkodzeń.

Długość piszczeli obliczona wg. *Martina* wynosi:

cała długość piszczeli (*Martin* [1]) 370 mm,

największa długość piszczeli (*Martin* [1a]) 372 — 374 mm.

Loth podaje, iż kości goleni ludzi kopalnych są naogół krótsze od średniej dla ras współczesnych, dlatego warto nad tym pomiarem dłużej się zastanowić.

T A B E L A XVII.

Zestawienie średniej długości kości piszczelowych
(wg. *Lotha*).

A comparison of the mean length of the tibia (after E. *Loth*).

Le Moustier	290
Ainosi	331
Spy	335
Biali współcześni	365 (310 — 445)
Allamani	373
Rodezja	396
Australijczycy	418

Z zestawienia tego widać, iż w materiałach starych (Le Moustier, Spy) długość goleni jest mniejsza niż u ludzi późniejszych okresów.

Ciekawa jest średnia długość dla Australijczyków, wynosząca 418 mm. Świadczy to, że pod względem tej cechy Australijczycy są najbardziej progresywni.

Pomiar długości goleni zestawilem również na podstawie literatury radzieckiej, dotyczącej materiałów neolitycznych i epok pokrewnych:

Długość goleni (wg G. F. Debeca).

Tibial length (after G. F. Debec).

Materiały wczesno-neolityczne z Krymu.

Early — neolithic materials from Crimea.

Murzak — Koba ♀	354
Fatima — Koba ♂ (?)	393
Kultura afanasjewska — Altaj	403 (16)
Kultura andronowska z Minusińskiego Kraju ♂	375 (20)
Kultura andronowska z Minusińskiego Kraju ♀	333 (12)
Kultura karasukska z Minusińskiego Kraju ♂	367 (23)
Kultura karasukska z Minusińskiego Kraju ♀	348 (12)

Groby eneolityczne ze środkowego biegu Wołgi.

Eneolithic graves from regions near the middle Volga River.

Pustaja Morkwaszka Nr. 2 ♂	365
Nowo Mordowo ♀	360

Groby megalityczne z Wołynia

Megalithic graves from Wołyń

Wojciechówka K. 1 ♂	368
Wojciechówka K. 2 ♀	365
Wojciechówka K. 5 ♀	370
Wojciechówka K. 8 ♀	339
Wojciechówka K. 10 ♂	292
Sujemcy M. 2 K. 4 ♀	347
Neta K. 1 ♂	305

Średnia arytmetyczna obliczona dla tych materiałów wynosi $A = 365,95$ mm.

Jest ona zbliżona do wartości dla naszego osobnika, a najbardziej zbliża się do średniej dla białych współczesnych (wg. L o t h a).

W świetle tych zestawień widać, że długość kości piszczelowej opisywanego osobnika mieści się w granicach zmienności dla ras współczesnych.

Pod względem masy piszczele kopalne są grubsze od współczesnych i odpowiedni wskaźnik dla Neandertalczyka (wyn. 24) jest wyższy od wskaźnika ludzi dzisiejszych (19 — 22). Najlepiej określa to wskaźnik długościowo-objętościowy

$$\left(\frac{\text{Martin } [10\text{ b}] \times 100}{[1]} \right)$$

Dla osobnika z Poniatówki wynosi on 26,2, mimo, iż nie uwzględniłem złuszczenia powierzchni zewnętrznej kości.

Ciekawie przedstawia się on w porównaniu zestawionym wg. Martina (Tab. XVIII).

T A B E L A XVIII.

Wskaźnik długościowo-objętościowy (Längendicken — Index)
(wg. Martina).

Longitude — voluminal index (after Martin).

Bajuwarowie	19,9
Allamani i Szwajcarzy	20,5
Mongolidzi	21,3
Spy	26,2
Poniatówka	26,2

Jest rzeczą charakterystyczną, iż wskaźnik długościowo-objętościowy badanego osobnika jest identyczny ze wskaźnikiem dla Neandertalczyka ze Spy.

Obliczyłem jeszcze t. zw. index cnemicus określający kształt trzonu

$$\left(\text{Martin } \frac{[9a] \times 100}{[8a]} \right),$$

który wynosi 75,7.

Nie jest on jednak charakterystyczny i wartość jego u współczesnych, wg. zestawień Martina, zmienia się w bardzo szerokich granicach, przy czym średnia dla człowieka neandertalskiego wynosi 71,3 (Boule), dla materiałów neolitycznych jest mniejsza = 62,8 (Topinard), 65,2 (Bello), zaś u Francuzów wynosi 73,0 (Manouvrier), u Japończyków 74,1 (Koganei). Wobec tego nie przywiązuję do tego wskaźnika poważniejszego znaczenia.

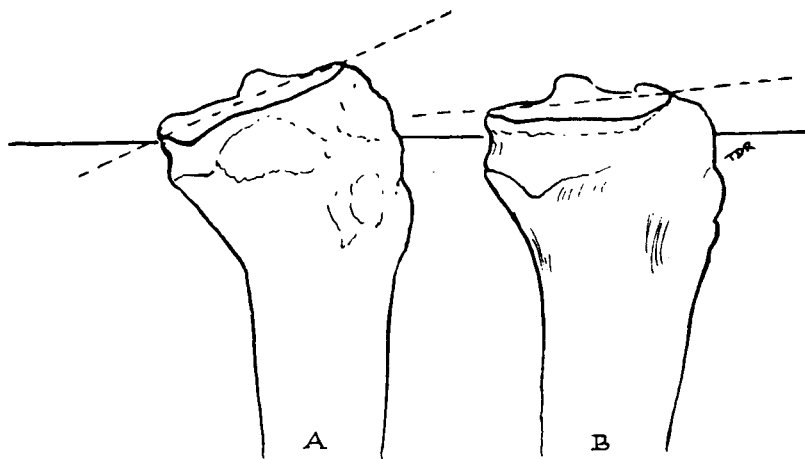
Najważniejszą jednak cechą kości piszczelowej jest ustawienie jej górnej nasady i górnej powierzchni stawowej, znajdującej się na tej nasadzie.

Ma to bezpośredni związek z możliwościami silniejszego zgięcia nóg w kolanach. Mianowicie, gdy górna nasada pochylona jest bardziej ku tyłowi (*retroversio*), co się zwykle wiąże z równoczesnym pochyleniem górnej powierzchni stawowej (*inclinatio*), możliwe jest siadanie w kuczki tak, iż kość siedzeniowa osiąga poziom równy z tym, na którym opiera się stopa, (pośladek dotyka do ziemi).

U odmiany białej jest to niemożliwe. Natomiast możliwości te posiadają niektórzy przedstawiciele odmiany żółtej, a przede wszystkim posiadał ją Neandertalczyk, właśnie dzięki odpowiedniej budowie kości piszczelowej.

Jeśli chodzi o naszego osobnika, to już oglądając piszczel, od razu daje się zauważyć charakterystyczne pochylenie górnej nasady i górnej powierzchni stawowej.

Ponieważ na fot. nr 15 kość została ustawiona nie bokiem, a w pozycji czołowej, przeto cecha ta nie jest widoczna. Dla lepszej ilustracji przedstawiłem ją na schematycznym rysunku nr 3.

Rys. nr 3. Górna nasada piszczeli (tibia): osobnika z Poniatówki (A), z widoczną retrowersją i inklinacją, oraz współczesnego przedstawiciela odmiany białej (B) — (schematycznie).

Fig. 3. The upper base of the tibia: of a specimen from Poniatówka (A) with a marked retroversion and inclination, and the contemporary representative of the white variety (B) — (schematically).

Nie ulega wątpliwości, iż jest to pochylenie fizjologiczne, gdyż podając dokładnej analizie opisywane szczątki nie znalazłem żadnych cech, któreby można było odnieść do zmian anatomicznych.

Pochylenie to jest znaczne. Nie mając paralelografu nie mogłem obliczyć ściśle kąta tego pochylenia, niemniej kąt ten obliczony dokładnie wg. Martina, z użyciem zwykłego kątomierza wynosi:

Kąt retrowersji (Martin 12 — odchylenie od kąta prostego) = 24°

Kąt inklinacji (Martin 13 — odchylenie od kąta prostego) = 17°

Są to wartości znaczne jak wynika z porównawczego zestawienia (Tab. XIX).

T A B E L A XIX

Kąt retrowersji i inklinacji kości piszczelowej
(wg. E. Lotha).

The angles of retroversion and of inclination of the tibia.
(after E. Loth).

	kąt retrowersji retroversion angle	kąt inklinacji inclination angle
Człiekokształtne	26°	$25^{\circ} - 12^{\circ}$
Człowiek neandertalski	$20^{\circ} - 18^{\circ}$	$17^{\circ} - 13^{\circ}$
Rasy współczesne	$20^{\circ} - 8^{\circ}$	$16^{\circ} - 5^{\circ}$
Człowiek z Poniatówki . . .	24°	17°

Wynika z tego, iż człowiek neolityczny z Poniatówki posiadał bardzo znaczne pochylenie do tyłu górnej nasady piszczeli, co mu umożliwiałoby przyjmowanie postawy kucznej łatwiej, niż to dziś czynią mieszkańcy Ziemi Ognistej, Malajczycy i inni.

Kość strzałkowa (os fibulae)

(lewa — nr 40)

Zachował się tylko fragment $\frac{2}{3}$ lewej strzałki z dolną nasadą bardzo uszkodzoną. Trzon opisywanej strzałki, jak i zachowana część nasady dolnej, nie wyróżniają się niczym szczególnym.

Na zakończenie warto jeszcze omówić wzajemny stosunek długości kości udowej i kości piszczelowej, co pozwala sądzić o wzajemnych proporcjach uda i podudzia. Wynosi on u naszego osobnika 83,1 (w nat. postawie).

W zestawieniu porównawczym wygląda on następująco:

T A B E L A XX.

Wskaźnik udowo-piszczelowy
(wg. Lotha).

Femoral-tibial index (after E. L o t h).

Rodezja	87
Murzyni	84 — 81
Grimaldi	83
Cro-Magnon	81
Europejczycy	80 — 79
Poniatówka	83,1

Czyli że u ludzi kopalnych wskaźnik ten był naogół większy, co świadczy, iż różnica między długością kości udowej i piszczelowej była mniejsza niż u człowieka współczesnego.

Wnioski ostateczne

Badając kości osobnika z grobu neolitycznego w Poniatówce, wdałem się w szczegółowy opis poszczególnych fragmentów jego szkieletu. Moim zdaniem jest to jedyna metoda pozwalająca na dokładną i wnikliwą ocenę materiałów kopalnych. Oprócz danych liczbowych niezbędna jest analiza morfologiczno-opisowa. Antropolodzy nader często zapominają o tym, że nie można wszystkich, nieraz bardzo ważnych cech dotyczących kształtu, wyrazić tylko za pomocą cyfr.

W świetle tej analizy szczątki z Poniatówki należą do osobnika płci męskiej, (guzy czołowe i niektóre dość delikatne fragmenty kości mogłyby budzić co do tego pewne zastrzeżenia, jednak rozstrzygającą jest tu budowa miednicy i kości krzyżowej), w wieku lat ok. 3)—35 (obliczone na podstawie stanu zębów i szwów czaszkowych), wzrostu średniego, wynoszącego za życia ok. 164,6 — 165,7 cm, (obl. metodą M a n o u v r i e r wg. kości udowych i piszczeli), długoczaszkowca (*chamaecranius* et *tapeinocranium*), nie wykazującego cech patologicznych.

Jak wynika ze szczegółowych rozważań, osobnik ten posiada szereg właściwości charakterystycznych dla człowieka neandertalskiego. Składają się na to: 1) duża i niska głowa, przy stosunkowo niskim wzroście, 2) budowa i kształt łuków brwiowych o typie wału nadoczodołowego (*torus supraorbitalis*), 3) niski wskaźnik sklepienia kości czołowej, 4) charakterystyczny wyrostek sutkowaty z typowym wcięciem, 5) kształt zewnętrznego otworu słuchowego zbliżony do okrągłego, 6) wydłużony kształt łuski kości skroniowej, 7) krótki szew klinowo-ciemieniowy, 8) masywny i gruby trzon żuchwy, 9) duża wysokość żuchwy w okolicy jej spojenia

oraz typowy wskaźnik wysokości żuchwy, 10) wyrostek nadkłykciowy kości ramiennej, 11) charakterystyczny kąt nachylenia główki kości udowej i jej wygięcie, 12) typowy wskaźnik długościowo-objętościowy kości piszczelowej, 13) znaczna retrowersja i inklinacja kości piszczelowej.

Prócz tego osobnik ten posiada szereg cech, które znajdują się w granicach zmienności zarówno człowieka neandertalskiego, jak i współczesnego. Będą to: 1) wskaźnik szerokości czoła, 2) pomiar najmniejszej szerokości czoła i wcięcia pozaoczodołowego, 3) długość cięciwy międzyoczodołowej, 4) długość i szerokość czaszki, oraz wskaźnik główny, 5) budowa zębów, 6) szerokość dolnej nasady kości ramiennej, 7) obecność trzeciego krętarza kości udowej, 8) charakter zewnętrznego otworu panewki stawu biodrowego.

Wykazuje on również duże podobieństwo do innych materiałów neolitycznych.

Z cech bezwzględnie typowych dla człowieka współczesnego należy przede wszystkim wymienić dobrze rozwiniętą guzowatość bródkową *).

Zestawienie to świadczy, że opisywany osobnik posiadał niewątpliwie cechy neandertaloidalne. Oczywiście, że znaczne uszkodzenie szkieletu, brak części twarzowej, potylicy i podstawy czaszki, nie pozwalają na wyciągnięcie z tego, dalej idących wniosków.

Zagadnienie nagłego zniknięcia człowieka neandertalskiego w drugiej połowie ostatniego zlodowacenia nie zostało ostatecznie rozstrzygnięte. Fantastyczna hipoteza Klaatsch'a o zagładzie Neandertali w wielkiej bitwie pod Krapiną w Jugosławii nie wytrzymuje w ogóle krytyki naukowej. Szereg uczonych twierdzi, iż Neandertalczyk nie wyginął całkowicie z końcem starszego paleolitu, a przetrwał do paleolitu młodszego, a nawet epipaleolitu.

Nad problemem tym zastanawia się poważnie Loth, a Stolyhwo, Hrdlička i inni uważają, iż relikty neandertaloidalne zachowały się aż po dzień dzisiejszy u niektórych współcześnie żyjących ludów.

Należy zaznaczyć, że pierwszym który wypowiedział ten pogląd jeszcze w roku 1908 r., był K. Stolyhwo.

Jako dowód istnienia w okresie historycznym pokrewnych kształtów z człowiekiem neandertalskim przytacza on czaszkę z Nowosiółki, która rzeczywiście wykazuje wiele cech neandertaloidalnych. Zresztą Stolyhwo zgadza się z tym, iż poza starszym paleolitem nie można mówić o występowaniu czystego typu neandertalskiego, natomiast mogą występować t. zw. postneandertaloidzi (neandertaiczycy in minus).

*) Trzeba jednak zaznaczyć, że stosunkowo niedawno odkryte szczątki palestyńskiej odmiany Neandertalczyka posiadają również początki guzowatości bródkowej.

Jeszcze jednym przykładem takiego postneandertaloidea jest opisany wyżej osobnik z Poniatówki. Posiada on tak wiele cech typowych dla Neandertalczyka, iż obliczając przeciętne różnice metodą diagnozy różniczkowej J. Czekanowskiego, możemy włączyć go do grupy klasycznych ludzi neandertalskich starszego paleolitu, oczywiście przy odpowiednim doborze cech, co dla tej metody jest rzeczą decydującą. Zaznaczam raz jeszcze, że ze względu na znaczne uszkodzenie znaleziska nie jesteśmy upoważnieni do tak daleko idących wniosków.

Dziś już wiadomo, że klasyczny Neandertalczyk przedstawiał znaczną zmienność. Jego odmiana palestyńska *Homo neandertalensis palaestinis* posiadała szereg cech, stanowiących mieszaninę właściwości neandertaloidealnych i współczesnych.

Na podstawie tych nowszych danych, kategoryczne w swoim czasie twierdzenie Schwalbego, jakoby *Homo neandertalensis* wyginął całkowicie w drugiej połowie pleistocenu, staje się wątpliwe.

Należy zgodzić się z tym, iż człowiek neandertalski, którego rozsiadlenie było bardzo rozległe, obejmując zarówno Europę, jak Azję i jej południowe krańce, oraz Afrykę, nie mógł wyginać nagle. Najprawdopodobniej musiał on występować w młodszym paleolicie obok wypierającego go człowieka współczesnego. Wzajemne oddziaływanie tych dwóch grup jest oczywiste. Musiały się one krzyżować i dawać formy pośrednie, które przetrwały do czasów późniejszych. Znaleziska oriniackie z Combe-Capelle i Předmost wykazują wiele cech potwierdzających to. Posiada to wielkie znaczenie dla zagadnienia ewolucyjnego rozwoju człowieka i sprzeciwia się uznawaniu stałości gatunków. Taką formą pośrednią, jeśli chodzi o późniejsze polskie stanowiska, jest człowiek z Nowosiółki i starszy od niego geologicznie człowiek z Poniatówki.

W świetle tych poglądów, które ciągle są aktualne, wysuwając się na czoło zagadnienia neandertalskiego, stają się zrozumiałe warianty znalezisk palestyńskich z Mughareh et-Tabun i es-Sukhul.

Także kwestionowana ze względu na swój geologicznie młody wiek, niewątpliwie neandertalska czaszka z Broken-Hill w Rodezji, znajdzie właściwe miejsce, jeśli przyjmiemy dłuższy okres trwania Neandertaloidów.

Można przypuszczać iż dalsze znaleziska rozstrzygną ostatecznie to ciekawe i od tak dawna dyskutowane zagadnienie.

PIŚMIENNICTWO
LITERATURE

- 1) Boule M.: *Les Hommes fossiles*. — Paris 1943.
- 2) Czekanowski J.: *Zur Differentialdiagnose der Neandertalgruppe*. — Braunschweig 1909.
- 3) Ćwirko Godycki M.: *Metoda określania długości szwów czaszkowych*. — P. A. U., Kraków 1936.
- 4) Debec G. F.: *O położeniu paleolitycznego rębionka z piasku Tazik-Tasz w systemie iskopajemych form człowieka*. — M. G. U., Moskwa 1947.
- 5) Debec G. F.: *Paleoantropologia S. S. S. R.* — Moskwa 1948.
- 6) Frassetto F.: *Les formes normales du crâne humain*. — Paris 1929.
- 7) Frassetto F.: *Nuova classificazione della razze umani fossili*. — S. A. S., Bologna 1949.
- 8) Gerasimow M. M.: *Osnovy wozstanowlenija lica po czerepu*. — Moskwa 1949.
- 9) Ginzburg W. W., Žirov E. W.: *Antropologiczeskije materijaly iz Kienkolskawo katakombnowo mogilnika w dolinie r. Talas, Kirgisskoj S. S. R.* — Sb. Muz. Antrop. i Etnog. X, Moskwa — Leningrad 1949.
- 10) Ginzburg W. W.: *Antropologiczeskije materijaly iz raskopok na r. Mancyz*. — Sb. Muz. Antrop. i Etnog. X, Moskwa — Leningrad 1949.
- 11) Gorjanowicz-Kramberger K.: *Der diluviale Mensch von Krapina in Kroazien*. — Wiesbaden 1906.
- 12) Gremiackij M. A.: *Problema promieżutocznych i pieriechodnych form ot neandertalskawo tipa k sowriemennomu*. M. G. U. — Moskwa 1948.
- 13) Hrdlička A.: *Skeletal Remains of Early Man*. — Washington 1930.
- 14) Klaatsch H.: *Menschenrassen und Menschenaffen*. — Braunschweig 1910.
- 15) Loth E.: *Człowiek przeszłości*. — Lwów — Warszawa 1939.
- 16) Martin R.: *Lehrbuch der Anthropologie*. — Jena 1928.
- 17) Modrzevska K.: *W sprawie grubości ścian czaszki ludzkiej*. — Annales UMCS, Sec. C, Lublin 1949.
- 18) Mydlarski J.: *Człowiek jego rasy i życie (Rasa)*. — Warszawa 1939.
- 19) Mydlarski J.: *Pochodzenie człowieka*. — Wiedza, Warszawa 1948.
- 20) Mydlarski J.: *Z dziejów odkryć człowieka kopalnego*. — Książka, Łódź 1948.
- 21) Mydlarski J.: *Jak wyglądała ludność Europy w schyłku Epoki Lodowej, (Stanowisko człowieka w przyrodzie z. VI)*. — Wiedza Powszechna, Łódź 1950.
- 22) Nosek S.: *Materiały neolityczne z Lubelszczyzny*. — Annales UMCS, Sec. F, Lublin 1947.
- 23) Pales L.: *Paleopathologie et pathologie comparative*. — Paris 1930.
- 24) Podkowińska Z.: *Grób skrzynkowy neolityczny w Poniatówce, pow. chełmski, R.M.A.* — „Światowit“ t. XVI, Warszawa 1936.

- 25) Rogalski Dzierżykraj T.: Fizjologia defekacji – Uwagi o konieczności powrotu do pierwotnej pozycji. – Scientia, Warszawa 1946.
- 26) Rogalski Dzierżykraj T.: Szczątki kostne z grobu kultury amfor kulistych w Stoku, w powiecie puławskim. – Annales UMCS, Sec. F, Lublin 1947.
- 27) Rogalski Dzierżykraj T.: Badania nad morfologią żuchwy ludzkiej. – Annales UMCS, Sec. C, Lublin 1949.
- 28) Rogalski Dzierżykraj T.: Uwagi w sprawie zgrubienia kości czołowej (zespół Morgagniego). – Pol. Tyg. Lekarski, Warszawa 1949.
- 29) Rogalski Dzierżykraj T.: Wyrostek nadkłykciowy (processus supracondyloideus) kości ramiennej. – (w druku).
- 30) Rogiński J. J.: Proischozhdienije sowremiennawo czelowieka i teoria „policentrizma”. – Moskwa – Leningrad 1947.
- 31) Rogiński J. J.: Co to są rasy ludzkie. – Książka i Wiedza, Warszawa 1949.
- 32) Rosiński B.: Studia nad czaszkami neolitycznymi znalezionymi w Polsce. – Wiad. Archeolog., Warszawa 1924.
- 33) Schwalbe G.: Über die spezifischen Merkmale des Neandertalschädels. – Jena 1901.
- 34) Schwalbe G.: Studien zur Vorgeschichte des Menschen. – 1906.
- 35) Sinielnikow N. A., Gremiackij M. A.: Kosti skieleta rieblionka, neandertalca iz grota Teszik-Tasz, Južnyj Uzbekistan. – M. G. U, Moskwa 1949.
- 36) Stęślicka W.: Stanowisko systematyczne człowieka z Ngandong. – Annales UMCS, Sec. C, Lublin 1947.
- 37) Stęślicka W.: Człowiek z Neandertalu, (Stanowisko człowieka w przyrodzie z. V). – Wiedza Powszechna, Łódź 1949.
- 38) Stojanowski K.: Resztki kostne z grobów eneolitycznych ze skurczonymi szkieletami w Białym Potoku, w pow. czortkowskim. – Prz. Antr. T. III, Poznań 1926.
- 39) Stojanowski K.: Antropologia prehistoryczna Polski. – P. A. U., Kraków 1948.
- 40) Stołyhwo K.: Czaszka z Nowosiółki jako dowód istnienia w okresie historycznym kształtów pokrewnych z Homo primigenius. – P. A. U., Kraków 1908.
- 41) Stołyhwo K.: W sprawie kształtów przejściowych pomiędzy Homo primigenius i Homo sapiens. – T. N. W., Warszawa 1909.
- 42) Stołyhwo K.: W sprawie kształtów goryloidycznych i orangoidycznych. – T. N. W., r. IV, Warszawa 1911.
- 43) Stołyhwo K.: W sprawie morfologii Arcus superciliares i Tori supraorbitales u Hominidae i Anthropidae. – T. N. W., T. XX, Warszawa 1927.
- 44) Stołyhwo K.: Zagadnienie jednorodności rasy neandertalskiej. – T. N. W., Warszawa 1928.
- 45) Stołyhwo K.: Rasa neandertalska a neandertaloidy. – Fol. Morph., T. X, Warszawa 1936.
- 46) Stołyhwo K.: Zagadnienie rasy neandertalskiej i neandertaloidów. – Zj. G. i. E. St., Sofia 1938.
- 47) Stołyhwo K.: Les praenéanderthaloides et les postnéanderthaloides et leur rapport avec la race du Néanderthal. – G. E. Muz., T. X, Lubljana 1937.
- 48) Stołyhwo K., Jasicki B.: W sprawie typów morfologicznych żuchw człowieka z paleolitu. – P. A. U., T. XXXIX, Kraków, 1934.
- 49) Stołyhwo E.: L'analyse anthropologique des crânes provenant de l'époque épipaléolithique en Europe. – A. P. T. VI, 1928.
- 50) Talko-Hryniewicz J.: Dwie czaszki ludzkie wieku mamuta znalezione we Wschodniej Rosji. – P. A., Poznań 1926.
- 51) Talko-Hryniewicz J.: Człowiek na ziemiach naszych. – Warszawa 1913.

- 52) Ulbrich-Kudelska I.: Człowiek młodszego paleolitu. — K. S. S. 1926.
 - 53) Worobiew W. P.: Anatomija człowieka. — Moskwa 1932.
 - 54) Worobiew W. P., Sinielnikow R. D.: Atlas anatomii człowieka. — Moskwa — Leningrad 1948.
 - 55) Weidenreich F.: Die Morphologie des Schädels. Der Schädel Fund in Weimar — Ehringsdorf. — Jena 1928.
 - 56) Weinert H.: Der Schädel des eiszeitlichen Menschen von Le Moustier. — Berlin 1925.
 - 57) Węśławowa E.: Czaszka neolityczna z Wójcina. — P. A., T. IX, Poznań 1935.
 - 58) Wrzosek A.: Pośmiertne zniekształcenia na kościach czaszki. — P. A. U., T. XLIV, Kraków 1939.
 - 59) Žirow E. W.: Kostiaki iz kamiennych jaszczikow Kryma. — Sb. Muz. Antrop. i Etnog. X, Moskwa — Leningrad 1949.
-

S U M M A R Y

In 1934, at Poniatówka, 20 km west of Chełm (Lublin voivodship) there was accidentally discovered, during the autumn ploughing, a neolithic box-grave.

The exposed box-grave consisted of some stone slabs which together with the stones comprising its cover had been let in the slope of a high hill.

Inside the grave there lay a human skeleton, most probably in a crouched position, with its head turned northward.

By its head on a flat grindstone there stood an ornamented goblet, and in the marl at the bottom of the grave there lay a stone axe. Moreover, at the skeletons feet there stood two vessels, of which only small fragments were saved.

The inventory with the exception of the skeleton was examined in 1935 from the prehistorical viewpoint by Mrs. Z. Podkowińska from the Institute of Prehistorical Archeology of the Warsaw University.

According to her the grave shows a great similarity to the group of megalithic graves from the north-western part of Poland and also to the box-graves of Volhynia and Podole, what would indicate that the Lublin voivodship had been a region of many intertwining cultural influences.

The whole grave was placed in the City Museum of Chełm. However, during the war it was robbed and sent to Germany. Part of it, however, including the skeleton, was saved due to its being hidden by Mr. Janczykowski, a teacher from Chełm. That skeleton has been examined by me at the Institute of Anthropology of the Lublin Academy of Medicine.

The skeleton consists of 40 bone fragments numbered from 1 to 40. Because of high calcium salt content in the soil the bones were subjected to considerable fossilization processes. The salts, having been deposited in the course of thousands of years, preserved the bones, but on the other hand, deformed somewhat the facets of some of the bones, and markedly changed their weight.

Because of a rather exceptional build of the skeleton its measurements are reviewed alongside an extensive comparative material.

The cranial bones: Of the skull bones were preserved: the left portion of the calotte, a small fragment of the upper jaw and the right portion of the lower jaw with teeth. The most interesting is the os frontale possessing a distinct ridge — resembling the supra-orbital torus.

Since such morphological relations are to be observed very seldom in recent man — but are very characteristic for the Neanderthal man, I decided to compare the detailed measurements of that skull with the Neanderthalian skulls and the early-historic skull from Nowosiółka described by K. Stolyhwo which shows similar Neanderthal features.

Also the other cranial bones, like the temporal bone with the mastoid process and the porus acusticus externus, and the sphenoid bone have many characteristics making them similar to the Neanderthal finds.

Only the massive mandible showing several primitive features has a distinct mental protuberance characteristic for the recent man,

Of the trunk bones only several (damaged) fragments were preserved; some importance may have here only the fragment of the sacral bone.

As to the bones of the upper extremities some consideration should be paid to the humerus with a distinct supracondyloid process — the feature frequently encountered in fossil specimens of man.

The lower extremities also show some Neanderthaloid features.

Special attention deserve the flexion of the femurs and a marked inclination and retroversion of the tibial bones.

On the basis of a detailed analysis I have come to the conclusion that the remnants from Poniatówka (Chelm district) belong to a male (several features like frontal tubers and the delicate skeletal fragments might have evoked some doubts about it, if not for the decisive mark — the build of the pelvis and of the sacral bone), 30 — 35 years of age (conclusion drawn from the state of teeth and cranial sutures), of medium height which in his life amounted to 164,6 — 165,7 cm. (computed by Manouvrier's method on femoral and tibial measurements) dolichocranium, and chamaecranium et tapeinocranium, without pathological changes.

Following the detailed study I come to the conclusion that the specimen exhibits the following features characteristic for the Neanderthal man: 1) big and low head accompanied by a comparatively small height of the body, 2) structure and form of the superciliary arches appearing in a form of the supraorbital torus, 3) low vault index of the frontal bone, 4) characteristic mastoid process with a typical incision, 5) almost circular outline of the porus acusticus externus, 6) elongated shape of the squama of the temporal, 7) short sphenoparietal suture, 8) massive and thick body of the lower jaw, 9) consi-

derable height of the mandible at its symphysis, and a typical mandibular height index, 10) supracondyloid process of the humerus, 11) characteristic inclination angle of the femur and its inflection, 12) typical length capacity index of the tibial bone, 13) retroversion and inclination of the tibia.

Besides, the discussed specimen possesses several features, lying within the accepted limits of variability, both for the Neanderthal and the contemporary man. These are: 1) frontal breadth index, 2) the measurement of the smallest frontal breadth index and the temporal fossa, 3) length of the interorbital chord, 4) length and breadth of the skull and the length breadth index, 5) teeth forms and dimensions, 6) width of the lower base of the humerus, 7) presence of the third trochanter in the femur, 8) form of the external (orifice foramen) of the hip joint acetabulum.

There is also a close analogy in many points to the other neolithic materials.

Of the features considered as absolutely typical for the recent man there should be mentioned the well developed mental protuberance.*)

The afore said revue points to the unquestionable neanderthaloidal characteristics present in the discussed specimen.

It is quite obvious that considerable damage of the skeleton, the want of the facial portion, of the occipital as well as of the base of the skull renders further conclusions impossible.

The problem of sudden disappearance of the Neanderthalian, in the second half of the last glacial has not been finally solved, as yet.

The fantastic Klaatsch's theory of the extermination of the Neanderthalian in a great battle of Krapina in Yugoslavia cannot stand any scientific criticism. There are several scientists who maintain that the Neanderthal man did not perish completely at the end of the older paleolithic period but survived till the younger period and even to the epipaleolithic age.

This problem has been seriously considered by L o t h; S t o l y h w o, H r d l i č k a and others are of opinion that the neanderthaloidal relicts have been retained in some of the contemporary peoples.

As a proof of the existence in the historical period of the forms related to those of the Neanderthal man — K. S t o l y h w o quotes the data of the Nowosiółka skull, which, in fact, show many neanderthaloidal characteristics.

However S t o l y h w o expresses an opinion that outside the older paleolithic age the existence of the pure neanderthal type is out

*) It is worth mentioning, that also the not so long ago discovered variety of the Neanderthalias in Palestine exhibits some initial marks of the mental protuberance.

of question, the only acceptable alternative being the occurrence of the so called postneanderthaloides (Neanderthals in minus).

The specimen from Poniatówka is another example of such a Postneanderthalian. He possesses so many features typical for the Neanderthalian that, computing mean divergencies by means of Czekanowski differential diagnosis, one may easily include him in the group of the typical Neanderthals of the older paleolithic age, provided that the characteristics be appropriately chosen (the proper choice of characteristics plays for this method decisive role). I wish to make it clear once more that owing to the extensive damage and incompleteness of the finds no further conclusions are possible.

To-day we are already aware of the fact that the typical Neanderthalian was subject to notable variability. Its Palestine variety (*Homo neanderthalensis palaestinensis*) presents many features comprising a mixture of the Neanderthalian with recent characteristics.

In the light of more recent finds the categorical opinion of Schwalbe that the *Homo neanderthalensis* completely perished in the second half of the pleistocene—becomes very dubious.

One should consider the fact that the Neanderthals whose habitation included besides Europe, also Asia with its southern borderlands, and Africa, could not become rapidly extinct.

Most probably he also existed in the younger paleolithic age, being driven away by the simultaneously existing species of the recent man. The mutual influence of both these groups is obvious.

They had to cross, giving intermediate forms which survived in the modern humanity.

One of such forms is the man of Nowosiółka, and geologically older — the man of Poniatówka.

In the light of these views which have remained actual to this day the variations of the Palestine finds of Mughareh et-Tabun and of es-Sukhul may be easily understood.

Also, the undoubtedly Neanderthal skull of Broken Hill in Rhodesia questioned by some because of its geological young age, would find its proper designation, if we accept the longer period for the existence of the Neanderthaloid.

No doubt, further finds will solve this long discussed and interesting problem once and for ever.

Annales Universitatis M. C. S. Lublin, 1949.

P. L. Z. G. Oddział 13. — Lublin, Kościuszki 8.

Nr zam. 74. Nakład 900 egz. format 6x86. V kl. 80 gramm. A-1-12614

Data otrzym. manusk. 25 IV.50. Data ukończ. 30.V.50.
